نیگای توێژینەوە ، 13

قاچاغی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان و یاسای نێونەتەوەیی

عەلی مورتەزەوی

و: ب. عەلی

نوسینی: عەلی مورتەزەوی

قاچاغی نێونەتەوەیی مادده
هۆشبەرەکان و یاسای نێونەتەوەیی

وەرگێڕانی: ب. مانی

هەولێر 2007

ناوی کتێب: [illegible]

- نووسینی: عەلی مورتەزەوی
- وەرگێڕانی: ب. مانی
- نەخشەسازی ناوەوە: هەردی
- بەرگ: ئاسۆ مامزادە
- ژمارەی سپاردن: (1372)
- تیراژ: (750) دانە
- چاپی یەکەم 2007
- نرخ: (1000) دینار
- چاپخانە: چاپخانەی خانی

زنجیرەی کتێب (23)

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی
www.mukiryani.com
asokareem@ maktoob.com
Tel: 2260311

پێرست

پێرست...3
پێشەکی..7
دەلاقە...9
پێناسەکان...10
ماددەی هۆشبەر...10
گیرۆدەبوون (اعتیاد)...11
خراپ بەکارهێنانی ماددە هۆشبەرەکان......................11
پۆلێنکردنی جۆرەکانی ماددە هۆشبەرەکان.....................12
- ماددە ئەفیونییەکان..12
- ماددەی کانابس..12
- دەرمانە سەرخۆشکەرەکان...................................12
ڕەوتی مێژوویی ماددە هۆشبەرەکان..........................13
ڕەوشی گشتی بەرهەمهێنان و مەسرەفکردنی ماددە هۆشبەرەکان لە جیهاندا..14
دۆزینەوەی ماددە هۆشبەرەکان لە ئاستی نێو نەتەوەییدا..........17
ڕەوشی ماددە هۆشبەرەکان لە ئێراندا............................19
کورتە مێژووی ماددە هۆشبەرەکان لە ئێراندا:....................19
ڕەوتی یاسادانان و خەبات لە دژی ماددە هۆشبەرەکان............21
أ- بەر لە شۆڕشی ئیسلامی..21
ب- دوای شۆڕشی ئیسلامی...24
ڕەوشی گیرۆدەبوون لە وڵات.......................................25

كۆنترۆڵی نێونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان 29

دامەزراوە سەرەکییەکان 29

1- کۆڕی گشتی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان 29

2- لیژنەی نێونەتەوەیی کۆنترۆڵکردنی مادده هۆشبەرەکان (INCB) ... 30

3- بەرنامەی کۆنترۆڵی نێونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان(UNDCP) 30

4- کۆمیسیۆنی مادده هۆشبەرەکان...................................... 30

5- شووڕای ئابووری و کۆمەڵایەتی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان: ... 31

ڕێکخراوە لاوەکییەکان 31

1- ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی (W.H.O) 31

2- ڕێکخراوی پۆلیسی تاوانی نێونەتەوەیی (ئینتەرپۆل) 31

3- ڕێکخراوی گومرگی جیهانی (W.C.O) 32

4- کۆمیسیۆنی گواستنەوەی هەوایی نێونەتەوەیی (ANC) 32

ڕێکخراوە لاوەکییەکانی دیکە 32

کۆهەنگاوی جیهانی دژی مادده هۆشبەرەکان............................. 33

گرووپە سیستماتییەکان و قاچاخی نێونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان....... 39

دەسەڵاتی وڵاتان بۆ لێکۆڵینەوە لە تاوانە نێونەتەوەییەکان 41

1- دەسەڵاتی خاك... 42

2- بنەمای دەسەڵاتی جیهانی 42

3- بنەمای دەسەڵاتی جیهانی 42

لایەنەکانی قەدەغەبوون و خەبات دژی مادده هۆشبەرەکان................ 43

دیاردەکانی دیکەی قەدەغەکردن و خەبات دژی مادده هۆشبەرەکان..... 46

ترانزیتی مادده هۆشبەرەکان 46

پێویستیی هاوکاری نێونەتەوەیی دژی قاچاخی مادده هۆشبەرەکان 50

پەیماننامەکان و هاوکارییە نێونەتەوەییەکان لە دژی مادده هۆشبەرەکان.. 52

میکانیزمەکانی بەرگریکردن لە ئاستی نێونەتەوەییدا 54
1. هۆکارەکانی چوونەسەری ویستە و دەرخستە 55
2. هۆکارەکانی کەمبوونەوەی ویستە و دەرخستە 56
دەرەنجام 58

پێشەکی

ئەم نووسراوەیە، پوختەی نامەیەکی ماستەرە دەربارەی قاچاخی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان، کە لە بەشی یاسا نێونەتەوەییەکان لە ساڵی 2001 دا ئامادە کراوە.

ئەم نامەیە لە لایەن ناوەندی خەبات لە دژی ماددە هۆشبەرەکانەوە پاش پێداچوونەوە لە 357 لاپەڕەدا چاپکراوەو لەلایەنی مێژوویی، سیاسی، یاسایی، بەرهەمهێنان، دابەشکردنو ڕەهەندە نیشتمانیو جیهانییەکانی دیاردەی ماددە هۆشبەرەکان، ترانزێتو قاچاخی نێونەتەوەیی ئەو ماددەیە دەکۆڵێتەوە.

لەم کورتە باسەدا، ئەو بابەتانەی سەرەوەو گۆڕانکارییە یاساییەکانو هەنگاوە نێو نەتەوەییەکان، خەباتی جیهانی لە دژی قاچاخو خراپ بەکارهێنانی ماددە هۆشبەرەکانو گرنگترین ناستەنگەکانی سەر ڕێی کۆماری ئیسلامیی ئێران لە بەربەرەکانیکردن لەگەڵ ترانزێتی ماددە هۆشبەرەکانو ڕێگاچارە نێو نەتەوەییەکان بۆ پێشگیریکردن بە کورتی خراونەتە ڕوو، هیوادارم جێی ڕەزامەندی بێت.

سوپاسی بێپایان بۆ نووسەری ئەم بەرهەمە بەڕێز (عەلی مورتەزەوی).

محەممەد عەلی زەکەریایی

بەڕێوەبەری گشتی ناوەندی توێژینەوەکان،

بارهێنان و تەکنەلۆژیا

مادده هۆشبەرەکان وەک بەڵایەکی کۆمەڵایەتی، دیاردەیەکی زیانبەخش و ماڵوێرانکەر و پەتایەکی گەورەی جیهانی ناسێنراوە. کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی هەر لە سەرەتاوە تاکو ئێستا، دەستەویەخەی گەلێک بەڵاو قەیرانی جۆراوجۆر بووە، کە هەندێکیان مانو بەردەوامبوونی مرۆڤی خستۆتە مەترسییەوەو بەشێکیان نەخشەی سیاسیو جوگرافیایی جیهانیان گۆڕیوە. کێشەی مادده هۆشبەرەکان و تلیاک کێشان لە هەموو وڵاتاندا ریشەیەکی مێژووییان هەیە، بەڵام ئەو شتەی کە ئەم دیاردەیەی کردۆتە پەتایەکی جیهانی و هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەییو هۆکارێکی زیانبەخش بۆ سەر سەلامەتی فیکری، جەستەیی و ئەخلاقی ئینسانەکان، بریتییە لە قاچاخی نێونەتەوەیی ئەو ماددەیەو پەرەسەندنی ئەم بازرگانییە دزێوە مەرگهێنەرەو خراپ بەکارهێنانی لە ئاستی جیهاندا. بازرگانیکردن بە جۆرەکانی مادده هۆشبەرەکانەوە، دوای بازرگانی چەکو تەقەمەنی، پڕقازانجترین بازرگانییە لە ئاستی جیهاندا[1]. هەر بۆیە لە پرۆسەی ئابووری جیهانیدا، ناکرێ شوێنگەی مادده هۆشبەرەکان لەبەرچاو نەگرین. بەردەوامبوونی ئەم بازرگانییە بەستراوەتەوە بە داخوازی بۆ بەکارهێنانی ئەو ماددەیە. هەتا داخوازی بۆ کێشانی مادده هۆشبەرەکان بچێتە سەر، بازاڕی رەشی ئەم بازرگانییە مەرگهێنەرەش رەونەق پەیدا دەکا.

سەرباری بوونی پەیماننامە نێو دەوڵەتییەکان، هەوڵی کۆمەڵگەی جیهانیو رێکخراوە جیهانییەکانو قاچاخی نێو نەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان، رۆژ بە رۆژ پەرەی سەندووەو هەنگاوە نیشتمانییەکانی وڵاتان بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ ئەم دیاردەیەو خەبات لەدژی ئەو ماددەیە هیچ ئاکامێکی بەدواوە نەبووە.

1- رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان قازانجی پەتی بازرگانیکردن بە ماددەهۆشبەرەکان بە 400 تا 600 ملیارد دۆلار خەملاندووە.

نووسەر لەم بەرهەمەدا هەولّیداوە رەهەندە مێژوویی، سیاسی، ئابووری و کۆمەڵایەتییەکانی مادده هۆشبەرەکان شرۆڤە بکاو، رەوشی ئەم دیاردەیە لە رووی ترانزێتو قاچاخی نێونەتەوەیی ئەو ماددەیە لە ئاستی جیهاندا و هەروەها هەولّی دەولّەتو رێکخراوەکان لە ئاستی نەتەوەیی‌و نێونەتەوەییدا، بەشێوەیەکی گشتی، نیشان بدا و ئیرادەی نێونەتەوەیی بۆ خەبات لە دژی قەیرانی مادده هۆشبەرەکانو بە سەرنجدان بە خەسلّەتی هەرەشەکەرانەی ئەو ماددەیە، پێویستی گرتنە پێشی ستراتیژێکی کاریگەریی نیشتمانی‌و هاوکارییە نێو نەتەوەییەکانو هاوئاهەنگکردنی بەرنامەی نیشتمانی ولاّتان دەربڕێو میکانیزمی پێشگیرانەی نێو نەتەوەیی، سەبارەت بە کۆنترۆڵکردنو کەمکردنەوەی کڕینو فرۆشتنی نایاسایی‌و خراپ بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان، بخاتەڕوو و رێگاچارەکانی خۆی بۆ بەربەرەکانیکردن لەگەلّ ئەم دیاردەیە لە ناوخۆی ولاّتدا نیشان بدات.

پێناسەکان

ماددەی هۆشبەر[1]

مانای ئەم وشەیە بریتییە لە ماددەیەکی سستکەرو ئەو شتەی کە مێشكو دەماخ سستو سڕ دەکاو بە شێوەیەکی تایبەتی بە ماددەیەك دەوترێ کە ویستو ئیرادەو کرداری مرۆڤ لاوازو ناهەموار دەکاو جەستەش پیرو پەککەوتە دەکا.

1- مادده هۆشبەرەکان، بەو ماددەیە دەڵێن کە لە ژێر چاودێری تاقە رێکەوتننامەی مادده هۆشبەرەکانی پەسەندکراوی 1961و رێکەوتننامەی مادده سەرخۆشکەرەکانی پەسەندکراوی 1971و رێکەوتننامەی مادده هۆشبەرەکانو مادده سەرخۆشکەرەکانی پەسەندکراوی 1988دا بوودو لە خشتەی ژمارە1و2و رێکەوتننامەی 1961و خشتەی ژمارە 1، 2، 3، و4ی رێکەوتننامەی 1971دا باسی کراوە.

گیرۆدەبوون (اعتیاد)

گیرۆدەبوون بە مادده هۆشبەرەکان، بریتییە لە ژەهراویبوونی لە رادەبەدەر یان درێژخایەن کە زیان بەتاك و کۆمەڵ دەگەیەنێ‌و بە دەرەنجامی بەکارهێنانی دەرمانی سروشتی یان کیمیایی لە قەڵەم دەدرێ. تایبەتمەندییەکانی ئەم حاڵەتە بریتین لە داواکاریی‌و پێویستی بۆ بەردەوامبوون لە سەر بەکارهێنان، حەز و مەیلێکی زۆر بۆ زێتر کێشان‌و گیرۆدەیی دەروونی‌و جەستەیی بەو ماددەیە.

خراپ بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان

بریتییە لە بەکارهێنانی نایاساییانەی هەرچەشنە ماددەیەکی هۆشبەری قەدەغەکراوو ئەو ماددانەی کە لە ژێر کۆنترۆڵی رێکەوتننامەکانی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، پەسەندکراوی 1961و1971 دان‌و بە بێ مۆڵەتی پزیشکی‌و بۆ مەبەستی دیکە بەکاردەهێنرێن[1].

1- بە پێی رێکەوتننامە نێونەتەوەییەکان لە نێو 1000ماددەدا، 266 ماددە ناسراون و کونترۆلکراون.

پۆلێنکردنی جۆرەکانی مادده هۆشبەرەکان[1]

- مادده ئەفیونییەکان

بەو دەرمانانە دەوترێن کە لە گیای خەشخاش و بنـچکی کۆکـا دروسـت دەرکـێن و دەچنە خانەی دەرمانە ئەفیونییەکانەوە[2] و ناسراوترینیان بـریتین لـە تلیـاك (Opium)، مۆرفین (Morphin)[3]، هیرۆین (heroinc) کۆدئین (Codein)و کۆکاین[4].

- ماددەی کانابس

کانابس، بـە بەرهەمـەکانی گیـای شـادانە (Gallow) دەووتـرێ و گـراس (Cheras)و ماری جوانا دوو دەرمانی هۆشبەری سەر بەم گرووپەن.

- دەرمانە سەرخۆشکەرەکان

دەرمانـە سـەرخۆشـکەرەکان یـان سـایکوتروپ، بـەو بەرهەمـە دەرمـانی، کیمیایی و پیشەسازییانە دەوترێن کە کاردەکەنە سـەر سیـستمی ناوەنـدی

1- رێکخراوی تەندروستی جیهانی مادەهۆشبەرکانی بە چوار دەستە دابەشکردووە کە بریتین لە:
أ. ماددەهۆشبەرکان.
ب. ماددە سەرخۆشکەرەکان 3. کحوول 4. تەماکۆ لە لایەنی تەندروستیو کاریگەری لە سەر مرۆڤ لە ناستی نێونەتەوەیدا هەندێ هەنگاوی هاویشتووە.

2- ئەفیون لە وشەی یونانی ئەپیون (Apiyin)ەوە وەرگیراوە بەو کەمەی کە خووی بە خـواردن یان کێشانی تلیاکەوە گرتبێ، دەڵێن ئەفیونی.

3- لە هەر 10 کیلۆگرام تلیاك، یەك کیلۆ مۆرفین و لە هەردوو کیلۆگرام مـۆرفین کیلۆیـەك هیرۆیین بە دەست دەهێنرێ. بۆ دروستکردنی یەك کیلـۆگرام هیرۆیـین پێویـستە بیـست کیلۆ تلیاك بەکاربهێنرێ.

4- لە بەرهەمەکانی دیکەی تلیاك دەکرێ ناوی متادۆن، دیۆنین، تارکۆنین، پاپاورینی ڤـالیوم، نارسین، تبایین و ناترۆپین و بیست جۆری دیکە بهێنین کە تێکڕا بۆ بواری چارەسـەرکردنو پزیشکیو وزەبەخشین بەکاردەهێنرێنو بەکارهێنانی بەردەوامیان مرۆڤ گیرۆدە دەکا.

دەمارەکانی لەش‌و بە سەر سێ بەشی ماددەی سەرخۆشکەر (نەشەکەر - هالوسنیوژیەکان)، ماددە هاندەر و بەهێزکەرەکان (نافتامینەکان)و ماددە هێورکەرو سڕکەرەکان (باربیتورتییەکان‌و بزۆدیازیپنەکان)دا دابەش دەبن[1].

ڕەوتی مێژوویی ماددە هۆشبەرەکان

لە کۆنەوە تلیاك بۆ هێورکردنەوەی ئازارو دەرمانکردن بەکارهێنراوەو هۆیەك بووە بۆ چێژوەرگرتن و دەرچوون لە خەم‌و پەژارە[2].

نزیکەی 600 ساڵ بەر لەدایك بوونی مەسیح، بیرمەندە یۆنانییەکان باسیان لە کاریگەری پزیشکی تلیاك کردووە و گوڵی خەشخاشیان بە یەکێك لە گوڵە جوانەکان ناوبردووە[3]. محەمەد زەکەریای رازی، زاناو پزیشکی ئێرانی سەدەی سێیەم و چوارەمیش تلیاك و خەشخاش و شادانەی وەك دەرمان بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشەکان بەکارهێناوە[4]. یەکەمین نیشانەی کۆلۆنیالیزم لە چیندا بە بازرگانیکردنی تلیاك بە هۆی ئینگلیزییەکانەوە دەستیپێکرد. لە ئێرانیش کۆلۆنیالیزمی بەریتانیا بناغەدانەرو ڕەواجپێدەری ماددە هۆشبەرەکان بووەو لەسەردەمی سەفەویدا، چاندنی خەشخاش و بەکارهێنانی تلیاکبەوی پەیداکردووە. لە سەدەی رابردوودا، ماددە هۆشبەرەکان و پەرەسەندنی جۆرەکانی ئەو ماددەیە، وەك کێشەیەکی کۆمەڵایەتی، سیاسی بەم دواییانەش وەك قەیرانێك لە ئاستی نەتەوەیی و نێونەتەوەییدا خراوەتە بەرنامەی کارەوە. لە سەردەمی کۆلۆنیالیزمی نوێدا

1- بە پێی ڕێکەوتننامەی ماددە هۆشبەرکان 111 ماددەی سەرخۆشکەر لە ژێر کونتڕۆڵی ڕێکەوتننامەی 1971دا پەسند کراون.

2- سوقرات، حەکیمی گەورەی یۆنانی تلیاکی بۆ چارەسەرکردنی سکچوون بەکارهێناوە.

3- ئیبراهیم واحید، گیرۆدەبوون بەماددە هۆشبەرەکان، پەخشی سوبحان، 1998

4- سەید مەحموودی تەبابەتایی، ئەلحاوی (وەرگێڕان) پەخشی پایا، 1990

بازرگـانیکردن بـه مـادده هۆشـبەرەکانەوە بـەنامانجی بـەردەوامبوونی فەرمانڕەوایی بە سـەر وڵاتـە داگیرکراوەکانـدا، ڕەنـگ و بۆیـەکی دیکـەی بەخۆوە گرتووەو بە مەبەستی لە خشتەبردنو فرتوفێڵی دەرمـانیو پلانـی نابووری کەلکی لە نـامرازە دژە کەلتوورییـەکان وەرگـرت و پانتـایی ئـەم پیلانانە هێرشی سەربازیشی گرتۆتەوە[1]. لە چەند دەیەی رابـردوودا دەوڵەتـە زلهێزەکان دەوریان هەبووە لە پەرەپێدانی مادده هۆشبەرەکان لە جیهاندا و لە ئاستی نێونەتەوەییدا بواریـان بـۆ قاچـاخو ترانزیتـی ئـەو ماددانـە فەراهـەم کردووەو ئەم دیاردەیان کردووە بە پەتایەکی جیهانی و کێشەیەکی نەتـەوەیی لە ئاستی وڵاتانداو شەڕی شاراوەی تلیاك، هەڕەشەیەکە بۆ سەر مرۆڤ.

ڕەوشی گشتی بەرهەمهێنان و مەسرەفکردنی مادده هۆشبەرەکان لە جیهاندا

لە ساڵی 1985 بـە دواوە چـاندنی نایاسـایی کۆکـاو خەشـخاش رووی لـە زیادبوون کردووەو تا ساڵی 1996 پانتایی ئەو زەویانەی کە ئەم ماددانەیان تێدا چێنراوە، لە ئاستی جیهانـدا گەیـشتۆتە 280 هـەزار دۆنم[2]. بـە پێـی ئامارو راپۆرتە بڵاوکراوەکان تەنیا لە دوو وڵاتی ئەفغانستانو بێرمـەدا 34 لە سەدی خەشخاش بە شێوەی نایاسایی بەرهەم دەهێنرێ[3]و نزیکەی 90٪ی تلیاکی خۆراکی لە ئاستی جیهانـدا لـە دوو ناوچـەی ناسـراو بـە کەوانـەی

1- یەکەم شەڕی تلیاك لە ساڵی 1838و دووەم شەڕیش لە ساڵی 1856دا لـە نێـوان دەوڵـەتی کۆلۆنیالی بریتانیاو چیندا تۆمار کراوە.

2- لە 10 پارێزگا لە 29 پارێزگای ئەفغانستـاندا خەشخاش بەرهەم دەهێنرێ.

3- هەر لەم ساڵە (1996)دا پانتایی ئەو زەویانەی کە بە شێوەی یاسـایی خەشخاشـیان تێـدا بەرهـەمهێنراوە، بـە 106.000 مەزەنـدە کـراوەو بـە سـەرنجدان بـە بـەربڵاوی زەوییـە کێڵدراوەکان لە ساڵی 1995دا بەرهـەمهێنانی یاسـایی ماددەهۆشـبەرەکان لـە جیهانـدا گەیشتۆتە 2230 تەن تلیاك و زیاتر لە 250تەن مۆرفین.

زێڕینو سێ گۆشەی زێڕیندا بەرهەم دەهێنرێ[1]. لە وڵاتی پێرو، بولیڤیو کۆلۆمبیادا، زۆرترین بنچکی کۆکا دەچێنرێو بە شێوەیەکی گشتی 98٪ کۆکای جیهان لەم سێ وڵاتەدا بەرهەم دەهێنرێ. بەرهەمهێنانی تلیاك لە ناوچەکانی سێ گۆشەو کەوانەی زێڕین لە ساڵی 1990دا بەرز بۆتەوە[2]. لە وڵاتانی دیکەی جیهاندا بۆ وێنە ئوستراليا، فەڕەنسا، هیند، تورکیا...هتد، هەروەها پانتایی زەوییە کێڵدراوەکانو بەرهەمهێنانی ماددە هۆشبەرەکان لە ساڵی 1990 بە دواوە زیادی کردووە[3].

بە پێی ئاماری UNDCP [4] رادەی بەکارهێنانی نایاساییانەی ماددە هۆشبەرەکانیش زیادی کردووە. ئەم رادەیە لە چاو حەشیمەتی جیهاندا 3.3٪ تا 1.4٪ (رادەی پەرە گرتن)و 2.5٪ حەشیمەتی جیهان کانابیس دەکێشن کە نزیکەی 140 ملیۆن لە حەشیمەتی جیهان لە خۆ دەگرێ.

هەروەها نزیکەی 8 ملیۆن کەس لە جیهاندا هیرۆیینو نزیکەی 13 ملیۆن کەس کۆکایین دەکێشنو وڵاتانی ئەمریکای باکوور، ئەوروپا، ئەمریکای باشوورو ئەفریقا یەك لە دوای یەك زۆرترین رێژەی خراپ بەکارهێنانی

1- لە نێو قاچاخچییە نێو نەتەوەییەکانو لە قامووسی ماددە هۆشبەرەکاندا وڵاتانی بێرمە، لائۆس، تایلەندو چین کەوتوونەتە نێو سێ گۆشەی زێڕینو وڵاتانی ئەفغانستان، پاکستان، لوبنانو تورکیا کەوتوونەتە نێو کەوانەی زێڕینەوە.

2 لە ئەفغانستاندا بەرهەمهێنانی تلیاك لە ساڵی 1990دا 415 تەن بووەو لە ساڵی 1999دا گەیشتۆتە 4565 تەنو پانتایی ئەو زەوییانەی کە خەشخاشیان تێدا چێنراوە لە 12375 دۆنمەوە گەیشتۆتە 90583 دۆنم. لە وڵاتی میانمار (بێرمە)شدا بەرهەمهێنانی تلیاك لە 2255 تەن لە ساڵی 1990دا گەیشتۆتە 2575 تەن لە ساڵی 1994دا.

3- بە پێی راپۆرتی UNDCP زەوییە بە خەشخاش چێنراوەکان لە جیهاندا لە ساڵی 1999 لە 219000 دۆنم زیاتر بووە.

4- بەرنامەی نێو نەتەوەیی کۆنترۆلکردنی ماددە هۆشبەرەکانی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان

کۆکـاین لـە خـۆ دەگـرن[1]. بەرهـەمهێنانو خـراپ بـەکارهێنانی مـاددە سەرخۆشکەرەکان لە کۆتاییەکانی دەیەی 80 لە جیهانـدا زیـادی کـردووەو نزیکەی 30 ملیۆن کەس گیرۆدەی ئەم ماددەیـە بـوون. بـە پێـی راپـۆرتی کۆڕی گشتی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان لـە سـاڵی 1998دا ژمـارەی گیرۆدەبووەکانی جیهان گەیشتۆتە 445,6 ملیۆن کەس، کە لەم ژمارەیـــە 3.318 ملیۆن کەس بە ماددە هۆشـبەرەکان گیرۆدەبـوون و، ئـەم ژمارەیـە 3,78٪ی ئەم دانیشتوان لە خۆ دەگرێ و 92, 3٪ لە دانیشتوانی جیهانیش خوویان بە ماددەی هێورکەر و سڕکەرەوە گرتووە[2]. لێکۆڵینەوەکان و ئامارە فەرمییە بڵاوکراوەکان باس لەوە دەکەن کە زیاتر لە 94٪ی تەواوی مـاددە هۆشبەرەکان لە ئاسیاو لـە دوو ناوچـەی ناسـراو بـە سێگۆشـەی (زێـڕینو کەوانەی زێڕین)دا بەرهەم دەهێنرێنو بە هـۆی تـۆڕە مافیـاییو قاچاخـچییە نێونەتەوەییەکانەوە دەخرێنە بازارەکانی جیهانەوەو هەندێ لە وڵاتانی ئاسـیای ناوەڕاستو ئەمریکای باشووریش دەچنە ریزی گەورە بەرهەمهێنـەرانی مـاددە هۆشـبەرەکانەوە، وڵاتـانی پیـشەسازی ئـەورووپایی، بـازاڕی گـەورەی کـڕینو فرۆشتنی نایاسـایی ماددە هۆشبەرەکانو ئەم ماددانە بـە قاچـاخ لـە وڵاتـانی هەژارو بەرهەمهێنەرەوە دەنێردرێن بۆ ئەم وڵاتانە.

ئەو زانیارانەی لە وڵاتە ئەورووپاییەکانەوە بە دەست هاتوون نیشان دەدەن کە خووگرتنی لاوەکان بەم ماددەیە روو لە زیاد بوونەو رەوشی گیرۆدەبوون لـەم وڵاتانەدا جێی نیگەرانییە، چونکە ((مـاددە هۆشـبەرەکان ژیـانی مـرۆڤ و

1- راپۆرتی جیهانی ماددە هۆشبەرکانو گیرۆدەیی سەر بە رێکخراوی نەتـەوە یـەکگرتووەکان لە ساڵی 1997دا

2- باربیتۆرو بنزۆدیازیینەکان ماددەی هێورکەرەوەو سڕکەرن کە بـەکارهێنانی بـەردەوامیان دەبێتە هۆی گیرۆدەبوونو هەندێکیان کەتوونەتە ژێر کۆنترۆڵی رێکەوتننامەی نێونەتەوەیی 1961و 1971.

کۆمەڵگەکان دەفەوتێنێو زیان بە رەوتی بەردەوامی پەرەسەندنی مرۆیی دەگەیەنێ، دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی تاوان. زیان بە گرنگترین سەروەتو سەرمایەی جیهانی، واتە ئازادیو گەشەکردنی لاوان دەگەیەنێ، بە مەترسیەکی گەورە بۆ سەر لەشساغیو ئاسوودەیی ئینسانەکان، سەربەخۆیی وڵاتانو دیوکراسیو سەقامگیری وڵاتان لە قەڵەم دەدرێ))[1] .

دۆزینەوەی مادده هۆشبەرەکان لە ئاستی نێو نەتەوەییدا

بە چاو خشاندنێك بە سەر ئاماری مادده دۆزراوەکان لە ئاستی نێو نەتەوەییدا دەکرێ بەو ئاکامە بگەین کە سەرجەمی ئەم دۆزینەوانە کەمترە لەو رادە تلیاکەی کە لە کۆماری ئیسلامیدا گیراوە. هەروەها زۆرترین تلیاکی دۆزراوە لە ئاسیاشدا لە ئێراندا بووە. لە ماوەی ساڵەکانی 1978 تا 1994دا دۆزینەوەی هیرۆیین زیادی کردووە. رادەی دۆزینەوەی ئەم ماددەیە لە ئەمریکاو کەنەداو دوازدە وڵاتی ئەوروپاییدا لە 2509 کیلۆگرام لە ساڵی 1987دا گەیشتۆتە 6069 کیلۆ گرام لە ساڵی 1993داو هەر لەم ساڵەدا ئاماری دۆزینەوە بڵاوکراوەکان لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا (مادده هۆشبەرەکان بە هەموو جۆرەکانییەوە) زیاتر لە 163 تەن بووە کە نزیکەی 25 تەنی هیرۆیین و مۆرفین بووە[2]. لە ماوەی ساڵانی 1990 تا 1996دا زیاتر 70٪ی تلیاکی دۆزراوەو 90٪ی مورفینی دۆزراوە هەروەك جاران لە ئێراندا بووە[3].

1- گوڵبژێری راگەیەندراوی سیاسی دوازدەهەمین کۆنفرانسی وەزیرەکانی کۆڕی گشتی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان لە پێوەندی لەگەڵ خەبات لە دژی ماددەهۆشبەرەکان، ساڵی 1998.

2- UNDCP و بەرنامەی کونترۆڵی مادده هۆشبەرەکانی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان لە راپۆرتی خۆیدا بۆ کۆنفرانسی نیۆرك لە ساڵی 1998دا ماددەی هۆشبەر بە قاچاخ بەرهەمهێنراوی لە ساڵی 1997دا بە 500 تەن خەملاندووە.

3- راپۆرتی راوێژکارە یاساییەکانی UNDCP لە کۆبوونەوەی رەهەندە نێونەتەوەییەکانی قاچاخکردنی مادده هۆشبەرەکاندا.

سکرتارییەتی نەتەوە یەکگرتووەکان لە راپۆرتی ساڵی 1995ی خۆیدا رایگەیاند، سەرجەمی دۆزینەوەکانی تلیاک لە جیهاندا کەمتر لە دۆزینەوەکانی ئێران بووە.

سەرباری پێشکەوتنی وڵاتە ئەوروپییەکان لە تەکنەلۆژیای زانیاری و ئەلەکترۆنی و پۆلیسیدا، ئاماری دۆزینەوەکان لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا بەرچاو بووەو ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە ئەم وڵاتانە لە خەبات دژی قاچاخی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان جددی نەبوون.

ڕەوشی مادده هۆشبەرەکان لە ئێراندا

کورتە مێژووی مادده هۆشبەرەکان لە ئێراندا

لە مێژووو ئەدەبیاتی ئێراندا، تاکوو ئێستا سەرەتایەکی تەواو بۆ کێشانو ڕەواج پەیداکردنی مادده هۆشبەرەکان بەدەست نەهاتووە، بەڵام هەندێ نووسراوە هێرشی عەرەبەکان بۆ ئێرانیان بە بنەمایەك بۆ ڕەواجدانی ئەفیون لە ئێراندا زانیوە[1]. هەروەها دەڵێن کە دوو وشەی ئەفیونو تلیاك لە زمانی یۆنانییەوە هاتوونەتە نێو زمانی عەرەبیو فارسی. لە کتێبی ئاڤێستا (ئێرانی کۆن)دا گیای کانابیس (شادانە) وەك ماددەیەکی سڕکەر ناوبراوە، بەڵام لە ئێرانی کۆندا گیرۆدەی مادده هۆشبەرەکان نەبوون[2]. ئەبوو ڕەیحانی بیروونی زانای هاوچەرخی ئیبن سینا لە بەرهەمەکانی خۆیدا ئاماژەی بە کێشانی ئەفیوونو تایبەتمەندییەکانی کردووەو محەمەد کوڕی زەکەریای ڕازی و ئیبن سینا تایبەتمەندییە دەرمانییەکانی تلیاکیان ناسیوەو وەك دەرمان بۆ چارەسەری نەخۆشەکانی خۆیان بەکاریان هێناوە[3]. هەندێ لە شاعیرەکانیش لە شیعرەکانی خۆیاندا ئاماژەیان بە ئەفیوون، کەنار، بەنگ و تایبەتمەندییەکانی کردووە[4]. لە سەردەمی سەفەویدا کێشانی مادده هۆشبەرەکان زیادی کردووە لە ماوەی 22 ساڵ فەرمانڕەوایی شاکانی سەفەویدا، کێشانی تلیاك، حەشیش و خواردنەوەی شەراب لە ئێراندا بە

1- ئەمیر هۆشەنگی مێهرپار، ڕابردووی مێژوو بە بەرهەمهێنانو خراپ بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان لە ئێراندا، کاری توێژینەوەیی لە دامەزراوەی بەرزی توێژینەوە لە بەرنامەڕێژیو پەرەسەندن، 1997.

2- تاج زەمان دانش، کێ تاوانبارە، چاپەمەنی ئەمیرکەبیر، ل 286، 1990.

3- جەمیلە نۆرەنگ، توێژینەوە دەربارەی گیرۆدەبوون، ڕێکخراوی چاپو بڵاوکردنەوە، 1988.

4- هەندێ لەو شاعیرانەی کە لە بەرهەمەکانی خۆیاندا واژەو تایبەتمەندییەکانی مادده هۆشبەرەکانیان بەکارهێناوە، بریتین لە خاقانی، نزامی، سەناییو حافز.

شێوەیەك پەرەی گرتووە کە بەرهەمی ناوخۆیی، نەیتوانیوە پێویستی داخوازیکارەکان دابین بکاو بۆ یەکەمین جار شا تەهماسبی سەفەوی وێڕای وازهێنان لەو ماددەیە، دەستی کردووە بە خەبات دژی کێشانی ماددە هۆشبەرەکان. سەرباری توندبوونی خەبات دژی گیرۆدەبوون (نیدمان) لەم سەردەمەدا، ماددە هۆشبەرەکان پەرەیان سەندووە. زۆربەی دەوڵەتەکان گیرۆدەی ماددە هۆشبەرەکان بوون و لە چایخانەکاندا کەوتوون و رەوشەکە بە چەشنێك بووە کە نێرانییەکان هەرکات ویستوویانە سەرخۆش بن، تلیاکیان کێشاوە[1].

هاوکات لەگەڵ پاشایەتی نەسرەدین شای قاجاردا و لەگەڵ هاتنی بەریتانییەکان بۆ نێران، تلیاککێشان بوو بە رەسمیو وێنەی پاشا لە سەر کەلەی بافوورەکەدا دەنەخشێنرا، بە چەشنێك کە لە ساڵی 1935دا ژمارەی گیرۆدەبوونەکان گەیشتۆتە یەك ملیۆن و پێنج سەد کەس، واتە 7٪ی تەواوی حەشیمەتی وڵات. لەم سەردەمەدا، نابووری نێران بەستراوەتەوە بە تلیاکەوەو دوای نەوت، تلیاك گرنگترین کاڵای هەناردەی نێران بووە[2].

بە پێکهێنانی حکومەتی پەهلەوی، سەرباری دانانی دەستورو دامەزراندنی رێکخراوی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان، حەشیمەتی گیرۆدەبوونی وڵات زیادی کرد و لە ساڵی 1978دا زەوی کێڵدراو گەیشتە 33 هەزار دۆنم.

دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامیش، سەرباری ئەوەی کە ساڵانە زیاتر لە 700 ملیارد تەمن خەرجی خەبات دژی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان دەکرێ

1- موحسینی جاویدان، پزیشکی لە سەردەمی سەفەویدا، چاپەمەنی زانکۆی تاران 1978.

2- نیوندی هەناردەی تلیاکی نیران لە ساڵەکانی 1922 تا 1943 لە ساڵێکدا نزیکەی 3/7 ملیۆن تمن بووە و لە ساڵی 1947 دا هەناردەی تلیاکی نیران گەیشتووەتە 154 تمن.

و زیاتر لە چوار هەزار ملیارد ریال سەرمایەی دەزگاکانی جێبەجێکردنی وڵاتیش خەرجی خەبات دژی ئەم دیاردەیە کراوە، هێزو توانای قاچاخچییەکانو ژمارەی گیرۆدەبوونەکان روو لە زیاد بوونەو مخابن هێشتا سەرکەوتنی تەواو بە دەست نەهاتووە. لە ئێراندا تەمەنی گیرۆدەبوون گەیشتۆتە 28 ساڵ، 64٪ی حەشیمەتی گیرۆدەبوونی وڵات لە خوار 35 ساڵو 11٪ی ئەو رێژەیە لە سەرووی 18 ساڵداو هەر ساڵێك نزیکەی 200 تەن ماددەی هۆشبەر لە ئێراندا بەکار دەبرێ[1].

رەوتی یاسادانان و خەبات لە دژی ماددە هۆشبەرەکان

أ- بەر لە شۆڕشی ئیسلامی

بەر لە شۆڕشی ئیسلامی و (لە ساڵی 1910 تا 1978) خەبات دژی دیاردەی ماددە هۆشبەرەکان بە ماوەی 68 ساڵ هیچ ستراتیژییەکی روونو سیاسەتێکی درێژ خایەنی نەبوو هەموو هەنگاو و بەرنامەکان لە ژێر کارتێکەری تێڕوانینو سیاسەتی دەوڵەتەکانی سەردەمدا بووە و پەسندکرانی 52 یاسا و بڕیارنامەو پێڕەوی ناوخۆیی بە درێژایی ئەم ساڵانە بە گشتی لە ژێر کارتێکەری فشارە نێو نەتەوەییەکان و بارودۆخی ناوخۆییدا ئەنجام دراوە. دوای کۆنفرانسی شانگهای لە ساڵی 1910ی زایینیدا، یەکەمین یاسا نووسراوە بە ناوی یاسای سنووردارکردنی تلیاك لە لایەن مەجلیسی شورای نیشتمانییەوە پەسەند کرا[2]. لەم یاسایەدا هیچ چەشنە سنوورداریيەك بۆ

1- حشامەتی- محەممەد جەواد- جێگری بنکەی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان- رۆژنامەی «اتتخاب» 78/4/23.

2- کۆنفرانسی شانگهای لە ساڵی 1909 بە بەشداری 13 وڵات و یەك لەوان ئێران لە بەندەری شانگهای چیندا بەستراو دوای 25 رۆژ بە پەسندکردنی بڕیارنامەیەکی 8 ماددەیی کۆتایی بە کارەکانی خۆی هێنا.

چاندن‌و بەرهەمهێنانی تلیاك پێشبینی نەکراوەو بۆ هەر مسقاڵ تلیاك 300 دینار باج دیاری کراوە.

بە دەستپێکردنی قاچاخی کۆکایین‌و مۆرفین، لە ساڵی 1922 دا یاسای ڕێگرتن لە هێنانی مادده هۆشبەرەکان لە ئێراندا دانراو لە ژێر فشارە نێونەتەوەیەکان و مەحکومکرانی ئێران لە کۆمەڵی نێو نەتەوەییدا[1]، لە پووشپەڕی 1928 دا یاسای پاوانکردنی تلیاك لە 16 ماددەدا پەسەندکراو چاندنی خەشخاش کەوتە ژێر چاودێری دەوڵەت‌و دامەزراوەیەك بە ناوی ((پاوانی دەوڵەتی)) دامەزرا[2]. سەرباری ئەو کارانەی لەم بوارەدا کراون، هەناردەی تلیاك ڕووی لە زیادبوون کردوەو ڕادەکەی لە 291539 کیلۆگرام لە ساڵی 1929 دا گەیشتۆتە 448362 کیلۆ گرام لە ساڵی 1928دا. لە ساڵی 1933دا یاسای سزادانی قاچاخچییەکانی مادده هۆشبەرەکان پەسەند کراو لە ساڵی 1938 دا بڕیارنامەی قەدەغەکردنی چاندنی خەشخاش لە 32 ناوچەی ئێراندا جێبەجێکرا. دەوڵەتی ئێران لە ژێر فشاری نێونەتەوەیی و دژکردەوەی نێو نەتەوەییدا بە شێوەی فەرمی لە ساڵی 1945دا گەڵاڵەی پەیوەستبوونی بێ شەرت و مەرجی ئێرانی بە ڕێکەوتنامەی نێونەتەوەیی تلیاك بردە پەرلەمان‌و بە پەسەندکردنی، یاسای قەدەغەکردنی چاندنی خەشخاش و خەبات لە دژی قاچاخ‌و چارەسەرکردنی گیرۆدەبوونەکانی نیمزا

1- لە ڕاپۆرتی لیژنەی لێکۆڵینەوەی کۆمەڵەی نەتەوەکان لە ژنێڤدا، ئێران وەك هۆکاری گەندەڵی‌و گیرۆدەبوون‌و بەرپرسی دابینکردنی تلیاك بۆ گیرۆدەبوونەکانی ناوچەکانی دیکەی جیهان ناسراوە.

2- ئەم دامەزراوە بە چاودێری کەسێکی بەریتانی دامەزراو وێڕای ئیدارەکردنی پاوانی وردەفرۆشی تلیاك، بە دروشمی کاریگەری هێورکەرەوەو دەرمانی تلیاك هۆکارێکی گەورە بووە لە پەرەپێدانی تلیاك‌و شیرەکێشخانەکانی ئێراندا.

کرد. به هاتنه سەرکاری دەوڵەتی عەبدولحسێنی هەژیر لە ساڵی 1947 دا ئەم یاسایە هەڵوەشێنرایەوەو چاندنی خەشخاش بە شێوەی یاسایی ڕێگەی پێدرا. سەر لە نوێ لە ساڵی 1953 دا یاسای قەدەغەکردنی بەرهەمهێنانو کڕینو فرۆشتنی ماددە هۆشبەرەکانو خواردنەوە کحولییەکان لە لایەن پەرلەمانەوە پەسەند کرا. لە بەفرانباری 1955 دا یاسای قەدەغەکردنی چاندنی خەشخاشو تلیاك کێشانیش پەسەند کرا کە لە ماددەی 13ی پەیرەویی ناوخۆیدا، پێکهێنانی ڕێکخراوی خەبات دژی تلیاك خرایە بەرنامەوە. هەر لەم ساڵەدا، بەرهەمهێنانی ماددە هۆشبەرەکان لە ئێراندا بە 900 تەن ڕاگەیەنراوە کە لەم ڕادەیە 100 تەنی نێردراوەتە دەرەوەی وڵات و 800 تەنیشی لە ناوخۆدا مەسرەف کراوە[1]. بە پەسەند کردنی ئەم یاسایە بۆ ماوەی 13 ساڵ چالاکی بەربڵاو دژی بەرهەمهێنان، قاچاخ و کێشانی ماددە هۆشبەرەکان لە ئێراندا ئەنجام دراوە، سەرباری سەرکەوتنە ڕواڵەتییەکانو پێداهەڵگوتنی زێدەڕۆییانەی ڕێکخراوە نەتەوەییەکان، لە وەرچەرخانێکی خێرا لە ساڵی 1968دا، یاسای ڕێگەپێدان بە چاندنی خەشخاشو ناردنە دەرەوەی تلیاك لە لایەن مەجلیسی شورای نیشتمانییەوە پەسەندکراو هەموو ساڵێك لە لایەن ئەنجومەنی وەزیرانەوە ، بەشێك لە زەوییە کشتوکاڵییەکان بۆ چاندنی خەشخاش تەرخان کرا. لەم ساڵانەدا کۆشکی پاشایەتی (پەهلەوی) قاچاخکردنی ماددە هۆشبەرەکانی کردە پاوانی خۆی، گیرۆدەبوون دەرەنجامە خراپەکانی پەرەیان سەندو ئەم ڕەوشە تا سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی درێژەی کێشا.

1- د. ساڵح، وەزیری تەندروستی ئەو کات، لە وتەیەکدا لە پەرلەمانی شورای نیشتمانی لە ساڵی 1955دا، ئاماری گیرۆدەبوونەکانی بە 1.500.000 کەس ڕاگەیاند.

ب- دوای شۆرشی ئیسلامی

سەرکەوتنی شۆرشی ئیسلامی ئێران لە ڕێبەندانی 1978داو دامەزراندنی کۆماری ئیسلامی، بە خاڵێکی وەرچەرخان لە مێژووی خەبات دژی دیاردەی ماددە هۆشبەرەکان لە ئێرانو جیهاندا لە قەڵەم دەدرێ. سەرباری پێویستی پێکهێنانی گۆڕانو وەرچەرخان لە بەشە گرنگەکانی وڵاتدا لە رووی سیاسی، ئابووری، کەلتووریو کۆمەڵایەتییەوەو هێرشی رژێمی عێراق لە خەرمانانی 1980دا، سەپاندنی شەڕی هەمەلایەنەی 8 ساڵە، مەسەلەی ماددە هۆشبەرەکان هەر لە نەولەویەتدا مایەوەو یاساو رێساکان و ستراکتوری رێکخراوی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان پێداچوونەوەی بەسەردا کرا.

لە رێکەوتی (3/19/ 1980) یاسای قورسکردنی سزای بەکارهێنەرانی ماددە هۆشبەرەکان و هەنگاوەکانی دابینکردن، دەرمانکردن، پەیداکردنی کار بۆ گیرۆدەبوونەکان، لە لایەن ئەنجومەنی شۆرشی ئیسلامییەوە پەسەند کراو بە کردەوە فرۆشتنی تلیاك بە گیرۆدەبوونەکان لە لایەن دەوڵەتەوە کۆتایی پێهێنراو چاندنی خشخاش قەدەغەکراو کێشانی ماددە هۆشبەرەکان بە تاوان دانرا[1].

لە ساڵی 1365 (1986) بەدواوە بەرپرسیارێتی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان کەوتە ئەستۆی کۆمیتەی شۆرشی ئیسلامی و ئەم دەزگایە، زنجیرە کردەو ئۆپراسیۆنو پلانێکی بۆ خەبات دژی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان و ترانزیتی ئەو ماددانە لە رێگای ئێرانەوە خستە بەرنامەی

1- بە پێی بڕیارنامەی فرۆشتنی تلیاك بە گیرۆدەبوونەکان، رێکخراوی مامەڵەکردنی تلیاکی سەر بە وەزارەتی کشتوکاڵ رێگەی پێدرا کە هەر گەرەم تلیاکێکبە نرخی 300 ریاڵ بەو کەسانە بفرۆشێ کە خاوەن کارتی رەسمینو بە پێی ئاماری بڵاوکراوە نزیکەی 170هەزار کەسی گیرۆدەبوون لە لایەن وەزارەتی تەندروستییەوە کارتی رەسمییان وەرگرتووە.

کاری خۆیەوەو بە گشتی بە سەرنجدان بە هەلومەرجی پاش شۆڕشی ئیسلامی، شەڕی سەپێنراو و لێبڕاوەیی‌و خێرایی دادگاکانو کردەوەی چەکدارانەی کۆمیتەی شۆڕشی ئیسلامی، ئەو هەوڵانەی لەم قۆناغەدا ئەنجام دراون، تا رادەیەك پێشگیرانەو کاریگەر بووە.

رۆژی سێهەمی سەرماوەزی 1367 (1988) کۆڕی دیاری کردنی بەرژەوەندی نیزام، یاسای خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکانی پەسەند کرد[1]و بە پێی ماددەی 33ی ئەم یاسایە، ناوەندی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان بە سەرۆکایەتی سەرۆك وەزیران بە ئەندامێتی هەشت وەزارەت‌و رێکخراو دامەزرا[2]و خەبات دژی ماددە هۆشمەرەکان پێی نایە قۆناغێکی دیکەوە. زەبرو زەنگ نواندن و سزادانی قورس(ئیعدام) و زیندانی درێژخایەن بەشێکن لە تایبەتمەندییەکانی ئەم یاسایە.

رەوشی گیرۆدەبوون لە وڵات

بەپێی هەڵسەنگاندنێکی گشتی لە ساڵی 1910دا، پشتیوانی نهێنی دەوڵەتانی پێش لە شۆرشی ئیسلامی‌و بریکارانی حکومەت، تاڵانکردنی

1- ئەم یاسایە 35ماددەو 12 تێبینی لە خۆگرتووە و رەهەندە جۆراوجۆرەکانی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان، بۆ وێنە هاوئاهەنگی لەگەڵ دەزگاکانی دیکە، هەنگاوی پێشگیریکەرانە، هاوهەنگاوی لەگەڵ پەیماننامە نێونەتەوەییەکاندا لە دارشتنی ئەم یاسایەدا رەچاو کراون.

2- سەرۆکایەتی بنکەی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان کە دوای پێداچوونەوەو پەسەندکرانی یاسای دەستلێدراوی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان لە ساڵی 1989دا درا بە سەرۆك کۆمارو وەزارەتی پەروەردەو فێرکردنیش بوو بە ئەندامی بنکە. ئەندامان بریتین لە: وەزیری ئیتلاعات، وەزیری ناوخۆ، وەزیری تەندروستی، وەزیری پەروەردەو فێرکردن، فەرماندەری ئاسایشی ناوخۆ، سەرۆکی رادیۆو تەلەفزیۆن و سەرۆکی بەندیخانەکان و...

سەرچاوە نەوتییەکان بە هۆی کۆمپانیا بیانییەکانەوە، پێویستی زۆری نابووری تێران، یاسایی بوونی هەناردنی ماددە هۆشبەرەکان، دەکرێ گوێنەدان بە لایەنە کەلتووریو کۆمەڵایەتییەکانی ئەم دیاردەیەو ڕۆڵی خەڵك و هاوبەشی کۆشکی پاشایەتی لەگەڵ تۆڕەکانی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان[1] بە بەشێك لە هۆکارەکانی پەرەسەندنی دیاردەی ماددە هۆشبەرەکانو گیرۆدەبوون لە ولاتدا ناو ببەین کە هەنگاوی یاساییو (قەهری) نەیتوانیوە لەو پەیوەندییەدا کاریگەر بێ[2]. نەگەرچی نامارو زانیارییەکی وردو تەواو و وێنەیەکی کامڵمان لە بارودۆخی گیرۆدەبوون لە بەردەستدا نییە، بەلاّم دەتوانین بارودۆخی گیرۆدەبوونو ڕەوشی خەڵکی گیرۆدەبوو بخەملێنین، بە پێی ئەو ئامارانەی کە لە ساڵی 1943دا بلاوکراونەتەوە، ژمارەی گیرۆدەبووەکانی ولات ملیۆنێك و 500 هەزار کەس ڕاگەیەنراوە کە 10٪ی ژنەو تەمەنی گیرۆدەبوونەکانیش لە نێوان 15 تا 60 ساڵدایە. لەم ساڵەدا 1300 شیرەکێشخانە لە ئێراندا کراوە بوونو لە ساڵێکدا نزیکەی 5000 کەس بە هۆی تلیاکەوە خۆیان کوشتووە. لە ساڵی 1965دا دوکتۆر ساڵح وەزیری ئەو کاتی تەندروستی، لە وتارێکدا لە مەجلیسی شوورای میللیدا، ئاماری گیرۆدەبووەکان بە تلیاکی ملیۆنێك و 500 هەزار کەس داناو ئەنجومەنی ناحکومی خەبات دژی تلیاكو کحولیش لە ڕاپۆرتێکدا ڕایگەیاند کە حەشیمەتی گیرۆدەبوون لە ساڵی 1980دا لەنێوان یەك ملیۆنو 700 هەزار تا 3ملیۆن کەس دایە. لە ڕاگەیەندراوێکی

1- بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ڕۆڵی دەرباری پەهلەوی لە مەسەلەی ماددەهۆشبەرەکاندا چاو لە کتێبی ((لە سیرەوە تاکو پیاز)) بکەن کە لە لایەن ئیبراهیم باستانی نووسراوەو هەروەها کتێبی ((ماددەهۆشبەرەکان و ناسایشی کۆمەڵایەتی)) نووسینی حسێن شەهیدی.

2- لە ساڵی 1941دا دەوڵەتی ئەو کات یاسایەکی ڕاگەیاند کە بەو پێیە گیرۆدەبووەکان فایلیان بۆ دروست بکرێو بە پێی پێویستییان تلیاکیان دابین بکرێ و ئەم دۆخە تا سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی درێژەی کێشا.

دیکەی ئەم ئەنجومەنەدا کە ساڵی 1994 لە ڕۆژنامەی (اگلاعات)ی ژمارە 5863 دا بڵاوکرایەوە، ژمارەی گیرۆدەبووەکان لە سەرووی یەك ملیۆن‌و 500 هەزار کەس ڕاگەیەنراوە. هەروەها ڕۆژنامەی (اطلاعات) لە ساڵی 1970و لە ژمارە 13386ی خۆیدا ژمارەی گیرۆدەبوونەکانی لە نێوان ساڵەکانی 1967 تا 1970 بە زیاتر لە دوومليۆن کەس ڕاگەیاندووەو بە پێی وتەی پۆلیسی نێو نەتەوەیی هەر لەم ساڵانەدا (1967) ڕێکخراوی خەبات لە دژی ماددە هۆشبەرەکانی ئێران لە نێوان ڕێکخراوە چاودێرەکانی دونیا لە رووی دۆزینەوەی ماددە هۆشبەرەکانەوە پلەی یەکەمی بەدەست هێناوە.

بنکەی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان لە راپۆرتی ساڵی 1998ی خۆیدا، لانیکەمی گیرۆدەبوونەکانی وڵاتی بە ملیۆنێك و 500 هەزار کەس و لانی زۆرەکەشی بە چوار ملیۆن و دووسەد هەزار کەس مەزەندە کردووە کە بەم پێیە، نێوندی کۆمەڵگەی گیرۆدەبوونی وڵات دوو ملیۆن و 574 هەزار کەس بووەو تلیاك بە7.67٪ هیرۆین بە 2.12٪ حەشیش بە 3.7٪ و کێشانی ئەم ماددانەش 8.12٪ ەوە بەرزترین ئاماری مەسرەفکردنی جۆرەکانی ماددە هۆشبەرەکان لە ئێراندا بووە. چوونە سەری قەبارەی ماددەی هۆشبەری ترانزیتکراو، پەرەسەندنی تۆڕەکانی قاچاخ‌و زیادبوونی ماددەی هۆشبەری چێنراو لە ئەفغانستاندا ، بوونەتە هۆی ئەوەی کە لە ناوخۆی ئێراندا داخوازی و مەسرەفی ئەو ماددانە بچێتە سەرو هەر بەو رادەیەش کە دەستبەسەرداگرتنی ماددە هۆشبەرەکان لە دوای سەرکەوتنی شۆرشی ئیسلامییەوە زیاتر ببێ، ڕێژەی گیرۆدەبوون و ئاماری گیرۆدەبووەکان لە ناوخۆی وڵاتیشدا روو لە زیادبوون بکا. بە چەشنێك کە ماددە هۆشبەرەکان بە گەورەترین قەیرانی وڵات لە قەڵەم بدرێ و خزمەتی کۆماری ئیسلامی بە ئەوروپییەکان لە خزمەتکردن بە خەڵکی وڵاتەکەی

زیـاتر بـووه، ئەگەرچـی لـەم پێنـاوەدا زیـاتر لـە 2400 کـەس گیانیـان بەختکردووە و، ساڵانە زیاتر لە 700 ملیارد تمەن دەکرێتە خەرجی خـەبات دژی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان و زیاتر لـە چـوار هـەزار ملیـارد قـەران (ریال) لە سەرمایەی دەزگاکانی جێبەجێکردنی وڵاتیش لەم پێناوەدا خـەرج دەکرێ. لە ساڵی 1979 تاکو ئێستا زیاتر لـە 5000 کـەس لـە پەیوەنـدی لەگەڵ ماددە هۆشبەرەکاندا ئیعدام کراون. هێزو توانـای قاچاخـچییەکان و ژمارەی گیرۆدەبوونەکان زیادی کردووەو ترانزیتی مـاددە هۆشـبەرەکان بـۆ دەرەوەی وڵات هەروا بەردەوامە.

ئەوەی ماددە هۆشبەرەکانی کردووە بە قـەیرانێکی گـەورە، دەگەڕێتـەوە بـۆ هۆکارە جوگرافی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، سیاسـیو کەلتورییـەکانی نـاوخۆو ناوچەکە، هاوسـنووربوونی ئێـران لەگـەڵ ئەفغانـستاندا کـە 79٪ی تلیـاکی جیهان دابین دەکا، هەڵکەوتنی ئێران لە سەر ڕێگـای ترانزیتـی نێونەتـەوەیی قاچـاخی مـاددە هۆشـبەرەکان، هـەژاری و بێکـاری و بـوونی تایبەتمەنـدی دەرمـانی لـەو ماددەیـەدا، هـەوراز و نـشێوەکانی خـەبات لـە دژی مـاددە هۆشـبەرەکان، سـەرباری زەبـروزەنگ نواندنـەکان، هـەوڵی دەوڵەتـەکان و سـەرفکردنی توانـای مـاددی و مرۆیـی، چ تاکەکەسـی و چ کۆمەڵایـەتی، نەتوانراوە سنوورێك بۆ ماددە هۆشبەرەکان دابنرێ و گیرۆدەبـوون و قاچـاخی ماددە هۆشبەرەکان بەردەوام وەك کێـشەیەکی چـارەهەڵنەگر و هەرەشـەیەکی نیشتمانی و قولکردنەوەی قەیران لە ناو ئەوەی نوێدا ماوەتەوە. لە سەرجەمی 3 ملیۆن گیرۆدەبوو لە ئێراندا، 260 هەزار کەسـیان قوتـابی و خوێنـدکارن. ئەو ماددەهۆشبەرانەی کە لە ئێراندا دەستیان بە سـەردا گـیراوە لـە 11076 کیلۆگرام لە ساڵی 1979دا گەیشتۆتە 188696 کیلۆگرام لە ساڵی 1998دا.

کۆنترۆلی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان

سیستمی کۆنترۆلی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان لە چوارچێوەی کۆمەڵێك ڕێکەوتننامەو پەیماننامەدا بەڕێوە دەچێ کە لایەن ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە پەسەند کراوەو بەو پێیە دەوڵەتەکان ناموژگاری دەکرێن کە چاودێری بە سەر بەرهەمهێنان و دابەشکردنی ماددە هۆشبەرەکانو دەرمانە نەشئەبەخشەکان بکەن، دژ بە گیرۆدەبوون و قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان خەبات بکەن و ڕێکخستن و ڕێکخراوی تایبەت بۆ ئەم کارە گرنگە دابمەزرێننو چالاکیەکانی خۆیان بە ئاگاداری نەتەوە یەکگرتووەکان بگەیەنن. نەتەوە یەکگرتوەکان بە مەبەستی یەکخستنی هەوڵە نێونەتەوەییەکان بۆ خەبات دژی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان، یارمەتیدان بۆ ڕێگرتن لە بەکارهێنانی ماددە هۆشبەرەکان لە جیهانداو چاودێری و کۆنترۆلکردنی چاندن، بەرهەمهێنان و دابەشکردنی ماددە هۆشبەرەکان بە مەبەستی بەکارهێنانی وەك دەرمان لە وڵاتاندا، بەدواداچوونو چاودێری بەسەر جێبەجێکردنی ڕێکەوتننامەو پەیماننامە نێونەتەوەییەکان، چەند ناوەندێکی پێکهێناوە.

دامەزراوە سەرەکییەکان

1- کۆڕی گشتی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان

دەزگایەکی یاسادانەری ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانە. بڕیارنامەکان، پەیماننامەکانو پرۆتۆکوڵەکان، بوودجە (میزانییە)و ئیمکاناتی پێویست بۆ خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان و کۆنترۆلکردنی نێو نەتەوەیی ئەو ماددانە پەسند دەکاو ڕایدەگەیەنێ.

2- لیژنەی نێونەتەوەیی کۆنترۆلکردنی مادده هۆشبەرەکان (INCB)

دامەزراوەیەکە بۆ کۆنترۆلکردن و چاودێری، نیوە قەزاییە و سەر بە نەتەوەیەکگرتووەکانە کە بۆ چۆنیەتی جێبەجێکردنی ناوەرۆکی پەیماننامەکان و پەیماننامە نێونەتەوەییەکان دامەزراوەو لە لایەن نەتەوەیەکگرتووەکانەوە چاودێری دەکرێ و 13 ئەندامی هەیە.

3- بەرنامەی کۆنترۆلی نێونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان (UNDCP)

ئەم رێکخراوە ئەرکی رێنوێنیکردن و کۆنترۆلکردنی نێونەتەوەی مادده هۆشبەرەکانی لە ئەستۆیە، چاودێری رەوتی بەرهەمهێنان، مەسرەفکردن و قاچاخی مادده هۆشبەرەکان دەکا و بەدوای جێبەجێکردنی پەیماننامە نێونەتەوەییەکانی لەمەڕ کۆنترۆلکردنی مادده هۆشبەرەکاندا دەچێ و بە ناوەندێکی جیهانی پسپۆری و زانیاری بۆ کۆنترۆلکردنی مادده هۆشبەرەکان لە قەڵەم دەدرێ. هەروەها ئەم رێکخراوە سەرەکییەی نەتەوە یەکگرتوەکان، بەرپرسیارێتی پێکهێنانی هاوکاریو هاوئاهەنگی لە نێوان وڵاتان و رێنوینی و رێبەریکردنی سەرجەمی چالاکییەکانی رێکخراوی نەتەوەکان لە بواری خەبات دژی مادده هۆشبەرەکانی لە سەرشانە

4- کۆمیسیۆنی مادده هۆشبەرەکان

یەکێك لە کۆمیتە لاوەکییەکانی شوورای ئابووری و کۆمەڵایەتی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانە کە بەسەر چۆنێتی جێبەجێکردنی بڕیارنامە و پەیماننامەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان لە بواری خەبات دژی مادده هۆشبەرەکاندا چاودێری دەکا و دیاری دەکا کە دەرمان یان ماددەیەکی کیمیایی تایبەت بخرێتە پێڕستی مادده کۆنترۆلکراوەکانەوە، یان بخرێتە نێو پێڕستێکی دیکەوە یان بە تەواوی لە پێرستی هۆشبەرەکان وەلابنرێ.

5- شوورای ئابووری و کۆمەلایەتی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان

ئـەم شـوورایە خـاوەن 54 ئەندامــەو یـەکێك لـە ئەرکـە سـەرەکییەکانی دیـاریکردنی سیاســەتەکانی ڕێکخـراوی نەتــەوە یــەکگرتوەکان لــە بــواری کۆنترۆلکردنی بەکارهێنانی زیانبەخشی ماددە هۆشـبەرەکاندایە. هـەروەها ئەم شوورایە چالاکییەکانی دژ بە ماددە هۆشبەرەکان هاوئاهەنگ دەکات و ڕیزێـك بەرنامــەی کۆمەلایــەتی و ئــابووری و ئامۆژگــاری پێویــست بــۆ دەوڵەتەکان ئامادە دەکات.

ڕێکخراوە لاوەکییەکان

جگە لە ڕێکخراوە سەرەکییەکانی چاودێری‌و کـۆنترۆلکردنی نێونەتــەوەیی مــاددە هۆشـــبەرەکان، بـــاقی ڕێکخـــراوو دامـــەزراوە پاشـــکۆکانی نەتەوەیەکگرتووەکان هەر کـام لـە چوارچـێوەی کـاری خۆیانـدا لـە بـواری چـاودێری، هاوئاهــەنگی‌و جێبــەجێکردنی کۆنڤانــسیۆن نێونەتەوەییــەکانی ماددە هۆشبەرەکاندا چالاکن. گرنگترین ئەم ڕێکخراوە لاوەکیانە بریتین لە:

1- ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی (W.H.O)

ئەم ڕێکخراوە لە پێناو بەدیهێنانی ئامانجەکانی خۆی و ڕەواجدان بە تەندروستـی جیهانی لە پێناو کەمکردنەوەی بـەکارهێنانی زیانبـاری مـاددە هۆشـبەرەکاندا هەڵدەسوڕێ و بە پێی پەیماننامە نێونەتەوەییەکانی ماددە هۆشبەرەکان دەتوانـێ ماددەیەك بخاتە ڕیزی ماددە هۆشبەرەکان، یان وەلای بنێ.

2- ڕێکخراوی پۆلیسی تاوانی نێونەتەوەیی (ئینتەرپۆل)

ئەم ڕێکخـراوە بــە ئامــانجی بەرزکردنــەوەی ئاسـتی هاوکارییــە ئــەمنی و پۆلیسییەکان لە چوارچێوەی یاسا ناوخۆییەکانـدا پێکهـاتووەو یـەکێك لـە ئەرکەکانی، بردنە سەری توانای هێزە کاراکانی هەر ولاتێك لە پێناو خەبات

دژی مـادده هۆشـبەرەکان و گۆڕینـەوەی زانیـاری دەربـارەی کەسـەکان، باندەکان و تۆڕە نێونەتەوەییەکانو ڕێگرتن لە ڕوودانی تاوانی نێونەتەوەیی لەسەر شانە.

3- ڕێکخراوی گومرگی جیهانی (W.C.O)

ئـەم ڕێکخـراوە نێونەتەوەیـە لـە پـاڵ ئەرکـەکانی دیکەیـدا، لـە بـواری بەربەرەکانیکردنی قاچاخچییەکانو ڕێگریکردن لە قاچاخیشدا چالاکەو تاکو ئێستا گەلێك پرۆژەی هاوبەشی لەگـەڵ UNDCP لـە ئاسـتی ناوچـەیی و نێونەتەوەیدا جێبەجێکردووە

4- کۆمیسیۆنی گواستنەوەی هەوایی نێونەتەوەیی (ANC)

ئەرکی ئەم کۆمیسیۆنە ئەوەیە کە پێش بە گواسـتنەوەی نایاسـایی مـاددە هۆشبەرەکان (قاچاخی نێونەتەوەیی) لە ڕێگای هەواوە بگرێ. هەنگاوەکانی ئەم کۆمسیۆنەو هەوڵەکانی ئیکانۆ بووەتە هۆی ئەوەی کە قاچاخی مـاددە هۆشبەرەکان لە بەشی گواستنەوەی هەواییدا بە تەواوی کۆنتڕۆڵ بکـرێ لـە سەرجەمی ماددەهۆشبەرە دۆزراوەکاندا 31٪ی لە لایەن بەشی گواستنەوەی هەواییـەوە دەبـێ. کـارپێکردن بـە پێـوەرە ئـەمنی و کۆنڤانـسیۆن نێونەتەوەییەکان لە بەشی گواستنەوەدا یارمەتییەکی گەورە بە خەبات دژی دیاردەی قاچاخی نێو نەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان دەدات.

ڕێکخراوە لاوەکییەکانی دیکە

5- ناوەندی لێکۆڵینەوە قەزاییـەکانو تاوانـە نێونەتەوەییـەکانی سـەر بـە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان.

6- ڕێکخراوی نێو نەتەوەیی کار (I.L.O) .

7- ڕێکخراوی خۆراكو کشتوکاڵی (F.A.O).

8- ڕێکخراوی پەرەسەندنی پیشەسازی نەتەوە یەکگرتووەکان.

9- ڕێکخراوی زانستی، کەلتووری و فێرکاری نەتەوە یەکگرتووەکان (یونسکۆ).

10- سندووقی منداڵانی نەتەوە یەکگرتووەکان (یونسیف).

11- بەشی پێشگیری لە تاوان و جینایەتی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان.

کۆ هەنگاوی جیهانی دژی مادده هۆشبەرەکان

بەرفراوانیو بەربڵاوبوونی مادده هۆشبەرەکان، بۆتە هۆی ئەوەی کە لە ئاستی نێونەتەوەییدا وەك کێشەیەکی جیهانی چاوی لێبکرێ.

زیاتر لە یەك سەدەیە کە ئەم بابەتە بۆتە جێی سەرنجی دەوڵەتەکان، کۆڕ و کۆبوونەوەو ڕێکخراوە نێونەتەوەییەکان. ئەو پەیماننامە نێونەتەوەییانەی کە چاودێری مادده هۆشبەرەکان و بەرنامەکانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و بنیادە بەستراوەکان، وڵاتان و دەوڵەتەکان بەرەو خەبات دژی مادده هۆشبەرەکان و لایەنە جۆراوجۆرەکانی خراپ بەکارهێنان، قاچاخ و گیرۆدەبوون ڕێنوێنی دەکا. بەرنامەی هەنگاوی جیهانی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان پەسەندکراوی ساڵی 1990 داوای لە دەوڵەتەکان کردوە کە لە پەیوەندی لەگەڵ خەبات دژی مادده هۆشبەرەکان و ناسەوارە نێگەتیڤەکانی. زیاتر جددی بن و لە ڕێگای هاوکارییە نێونەتەوەییەکانەوە، تینێك بدەنە بەر خەبات دژی ئەم بەڵام ماڵوێرانکەرە. ئەم بەرنامەیە، ستراتیژو چوارچێوەیەکی گونجاوی بۆ کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی فەراهەم کردووە تا وڵاتان بە هاوکاری یەکترو هاوکاری ڕێکخراوە نێونەتەوەییەکان،

پلان و بەرنامەی نیشتمانی و نێونەتەوەییەکان بخەنە واری جێبەجێکردنەوە، یەکەمین کۆڕی نێونەتەوەیی دژی دیاردەی ماددە هۆشبەرەکان لە (فوریـە)ی 1990دا بە ئامادەبوونی 13 وڵات و یەك لەوان دەوڵەتی ئێـران لـە شـاری شانگهای چیندا دەربارەی تلیاك و ماددە بەدەستهاتووەکانی دیکـەی پێـك هات و لیژنەی نێونەتەوەیی تلیاك دامەزرا. ئەم لیژنەیە توانی لە پەیوەندی لەگەڵ مەترسی بەرهەمهێنان، فرۆشتن و بەکارهێنانی مـاددە هۆشـبەرەکان، هۆشداری بداتە خەلکی جیهان و ئامۆژگـاری دەوڵەتـەکانی کـردووە کـە لـە چوارچێوەی سنوورەکانی خۆیاندا بـە وردی مـاددە هۆشـبەرەکان بخەنـە ژێـر کۆنترۆڵی خۆیان و وردە وردە پێش بـە مەسـرەفکردنی مـاددە هۆشـبەرەکان بگرن. لە ئاکامی هەوڵی لیژنەی نێونەتەوەیی تلیاك لە کۆبونەوەی وڵاتـان لـە (ژانویە)ی 1912دا، بەرهەمهێنانی تلیاك خرایـە ژێـر رکێـفو بـەکارهێنانی ناپزیشکییانەی قەدەغەکراو پەیماننامە نێونەتەوەییەکانی تلیاکیش بەستران.

لە سەر بنەمای پەیماننامەی ئیمـزا کـراو، بەرهـەمهێنان و بڵاوکردنـەوەی مـاددە هۆشـبەرەکان خرایـە ژێـر رکێـف، سـنوورێك بـۆ قاچاخـچییە نێونەتەوەییەکانی ماددە هۆشبەرەکان دانـراو خـستنە ژێـر رکێفـی مـاددە هۆشبەرەکان بوو بە یەکێك لە پرسەکانی یاسای نێونەتەوەیی.

شەڕی جیهانی یەکەم (1914)، تێکچوونی سیستمی نێونەتەوەیی و زیانەکانی شەڕ، بووە هۆی چوونە سەری بەرهەمهێنان و قاچاخکردنی ماددە هۆشبەرەکان و هەروەها لـە وڵاتـە شـەڕ لێدراوەکانیـشدا ئـەو ماددانـە زیـاتر لـە جـاران بەکارهێنران. دوای کۆتـایی هـاتنی شـەڕو دامـەزرانی کۆمەڵـەی نەتـەوەکان (عـصبة الامـم) پـەیمانی کۆمەڵـەی نەتـەوەکان داکـۆکی لـە سـەر هاوکـاری نێونەتەوەیی بۆ خـەبات دژی مـاددە هۆشـبەرەکان کـردو لـە سـاڵی 1921دا کۆمیتەیـەکی بـۆ لێکۆڵینـەوەکردن لـە سـەر قاچـاخی تلیـاك و مـاددە هۆشبەرەکانی دیکە دیاری کرد کە بەناوی کۆمیتەی راوێژکاری تلیاك ناسرا.

راپۆرتەکانی ئەم کۆمیتەیە باس لەوە دەکەن کە بەکارهێنانی ماددە هۆشبەرەکان لە جیهاندا رۆژ لە رۆژ زیاتر بووەو قاچاخی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان کۆنترۆڵ نەکراو لە ساڵی 1924دا کۆنفرانسی نێونەتەوەیی لە پەیوەندی لەگەڵ ماددە هۆشبەرەکاندا بە بەشداری نوێنەرانی 36 وڵات لە ژنێڤدا بەرێوەچوو خەبات دژی قاچاخچییە نێونەتەوەییەکان خرایە دەستوری کارو سیستمێکی نێونەتەوەیی بۆ کۆکردنەوەی زانیاری لە سەر بەرهەمهێنان، هەناردنو هاوردنی ماددە هۆشبەرەکان دیاری کرا. ساڵی 1931 کۆنفرانسێکی دیکە لە ژنێڤدا بەستراو بە ئامادەبوونی 54 وڵات و یەك لەوان ئێران، پەیماننامەیەك بۆ سنووردارکردن، بەرهەمهێنانو کۆنترۆڵی بڵاوکردنەوەی ماددە هۆشبەرەکان، پەسەندکرا. ئەم پەیماننامەیە وێرای گرنگیدان بە هاوکاری نێونەتەوەیی بۆ خەبات دژی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان، دەوڵەتانی ئەرکدارکردووە کە ئامار و زانیاری و پێویستی ساڵانەی خۆیان بە ماددە هۆشبەرەکان بخەملێنن و بیدەنەوە بنیادی چاودێری ماددە هۆشبەرەکان و تا رادەی (پێویستی) هەر وڵاتێك دیاری بکرێ. دەوڵەتان راسپێردران بە مەبەستی جێبەجێکردنی پەیماننامەکە کە دەزگایەك بۆ خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان دابمەزرێنن. لە ساڵی 1936دا پەیماننامەیەکی سەرکوتی قاچاخی نایاسایی ماددە مەترسیدارەکان ناوزەدکراو وڵاتەکانی راسپارد کە دژ بە تاوانی قاچاخکردنی ماددە هۆشبەرەکان هەنگاوهەڵگرن و قاچاخچییەکان دەستگیر بکەن و بیدەنەوە بە یەکترو سزای توندیان بە سەردا بسەپێنن و پۆلیسێکی ناوەندی تایبەت بە راگەیشتن بە مەسەلەی ماددە هۆشبەرەکان دابمەزرێنن.

دوای شەڕی جیهانی دووەم و هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵی نەتەوەکان، رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان هەندێ هەوڵی لە پێناو کۆنترۆڵکردنی

مادده هۆشبەرەکان خستە گەڕ[1]. ناکامی ئەم هەوڵە نێونەتەوەییانە بریتی بوو لە دامەزراندنی کۆمەڵی نەتەوەکان، رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان و پێشکەشکردنی پرۆتۆکۆل بە وڵاتـان بـە مەبەسـتی پـاوانکردنی بازرگـانی تلیاك (هەناردنو هاوردن). بەکارهێنانی تلیاك تەنیا تایبەت نەکرا بە بواری پزیشکی و زانستی، -بەڵکو گیرۆدەبوونەکان دەیانتوانی بـە پێـی مۆڵـەت تلیاك بکێشن.

لە ساڵی 1961دا ژمارەیەك لە وڵاتان بـە نامـانجی کۆکردنـەوەی دەرەنجـامی باسـەکانی کۆنفرانـسەکان، پەیماننامـەکانو پرۆتۆکۆڵـەکانی رابـردوو، چـەند کۆبوونەوەیەکیان گرێدا کە پەیماننامەیەکی تایبەت بـە مـادده هۆشـبەرەکانی لێکەوتـەوەو بـە مەبەسـتی ناسـانکاریکردن، لیژنـەی نێونەتـەوەیی مـادده هۆشبەرەکان پێکهات. لە ساڵی 1971 دا پەیماننامەی مادده سەرخۆشکەرەکان لە ڤییەنا ئیمزا کراو ئەو ماددەهۆشبەرە نوێیانەشی گرتە خۆ کە لە جیهانـدا بەکار دەهێنراو لـە ژێـر چـاودێری پەیماننامـەی 1961 دا نـەبوو. لـە سـاڵی 1988دا پەیماننامەیـــەك دژی قاچـــاخی نایاســـایی مادده‌هۆشـــبەر و سەرخۆشکەرەکان پەسەند کرا کە بە دوایین پەیماننامەی مـادده هۆشـبەرەکانو تاوانی نیشتمانی و هاوکاری و بەشداری نێو نەتەوەیی لە قەڵەم دەدرێ[2].

1- لـە سـاڵی 1964دا شـوورای ئـابووری کۆمەڵایـەتی کۆمیـسیۆنی ماددەهۆشـبەرەکانی پێکهێنـا و لـە سـاڵی 1948دا کـۆڕی گـشتی رێکخـراوی نەتـەوەکان بـە پەسـندکردنی پرۆتۆکۆلێك، چاودێریکردنی ماددەهۆشبەرەکانی پەرەپێدا و ئەو ماددانەشی گرتـەوە کـە لە لایەن رێکخراوی تەندروستی جیهانییەوە دیاری دەکرێن.

2- تا کۆتـایی سـاڵی 1996 بیـست وڵات لـە سـەرجەمی 24 وڵاتـی ئاسـیایی لـە دەرەوەی پەیماننامـەی 1961دا، 18 وڵات ئەنـدامی پەیماننامـەی 1971و 19 وڵات چـوونە نێـو پەیماننامەی 1988 وەدو وڵاتانی ئەفغانستانو گورجستان(جورجیا)ئەندامی هیچ یـەك لـە پەیماننامە نێو نەتەوەییەکان نین.

ئەمڕۆکە سەرجەمی وڵاتانی جیهان بە کێشەی ماددە هۆشبەرەکانەوە تووش بوونو دەرەنجامو کاریگەرییە خراپەکانی ئەم دیاردە مەترسیدارە کارێکی وای کردووە کە دەوڵەتان بە پێی هەلومەرج و بارودۆخی خۆیان، لەگەڵ پەیماننامە نێونەتەوەییەکاندا هاوهەنگاوبنو بەرنامەی کۆنترۆڵکردنی بڵاوکردنەوەو داخوازی ماددە هۆشبەرەکان، خراپ بەکارهێنان و خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان بخەنە بەرنامەی کاری خۆیانەوە. هەر وڵاتێک بنیادو رێکخراوی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان دابمەزرێنن و کار و بارە پەیوەندیدارەکان بخرێتە چوارچێوەی پەیماننامەکان و بە سەرنجدان بە یاسای ناوخۆیی و سێنتراڵ جێبەجێ بکرێ. سەرباری ئەو هەوڵانەی دراون، گرنگترین کێشەی وڵاتانی جیهان لە ناستی نیشتمانیدا، چوونە سەری داخوازی بۆ بەکارهێنانی نایاسایی ماددە هۆشبەرەکان و قاچاخی نێونەتەوەیی ئەو ماددانەیە.

قاچاخی نێو نەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان، تاوانی نێونەتەوەیی بە تاوتوێکردنی تاوانە نێونەتەوەییەکان دەتوانین ئەم تایبەتمەندیانەی خوارەوە وەك توخمی پێکهێنەری تاوانی نێونەتەوەیی لە قەڵەم بدەین:

أ- توخمی نێونەتەوەیی
ب- توخمی فرە نەتەوەیی
ج- توخمی دەوڵەت

دەتوانین هەرسێ تایبەتمەندیەکەی سەرەوە لە بابەتی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکاندا بەدی بکەین. قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان تاوانێکی سیستماتی فرە نەتەوەییە. جۆرەکانی ئەم تاوانە لە ناستی نێونەتەوەییدا هەڕەشەیە بۆ سەر تەندروستی ئینسانەکان، فەرمانڕەوایی وڵاتان و

ناسایشی جیهانی و پرنسیپەکان و ڕێوشوێنە نێونەتەوەییەکانیش پێشێل دەکا. مەبەست لە توخمی نێونەتەوەیی، ئەنجامدانی کردار یان وازهێنان لە کردارێکە کە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ هەڕەشە لە ئاشتی و ئاسایشی کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی دەکاو ئەنجامدانی ئەو کردارە ویژدانی مرۆڤایەتی بریندار دەکا و میتانەتەوەییبوونی تاوانی نێونەتەوەیی مانای ئەوەیە کە کرداری تاوانکارانە کاریگەری لە سەر بەرژەوەندی و ئاسایشی زیاتر لە وڵاتێك دادەنێ، واتە کرداری تاوانکارانە سنووری نەتەوەیی وڵاتێك تێدەپەڕێنێ، یان دانیشتوانی زیاتر لە وڵاتێك دەگرێتەوە. مەبەست لە دەستێوەردانی توخمی دەوڵەت لە تاوانی نێونەتەوەییدا ئەمەیە کە تاوان بەو تایبەتمەندییانەوە کە باسکران لە لایەن بەشێك لە سیاسەت یان بیرکردنەوەی دەوڵەت، نوێنەرانی دەوڵەتەکان و فەرمانبەرانی دەوڵەتەوە ئەنجام دەدرێ. (تاوانە نێونەتەوەییەکان بریتییە لەو کردەوە نایاساییانەی کە پەیمانێکی گرنگ و بنچینەیی پێشێل دەکەن کە لە ڕوانگەی بەرژەوەندییەکانی کۆمەڵگەی جیهانییەوە گرنگی بنچینەیی هەیە).

قاچاخی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان یەکێکە لەو تاوانانەی کە لە مەیدانی نێونەتەوەییدا ڕوودەداو هەڕەشەیە بۆ سەر تەندروستی ئینسانەکان، دەسەڵاتدارێتی وڵاتان و ئاسایشی کۆمەڵگەی جیهانی و، بنەماکان و ڕێوشوێنە نێونەتەوەییەکان پێشێل دەکا[1]. جگە لەمانە ئەم کردەوە تاوانکارانە هەڕەشە لە بنیادە سەرەکییەکانی کۆمەڵگە وەك ئابووری، کۆمەڵایەتی، کەلتوری، سیاسیو بنەماڵە دەکاو زیان بە

1- ئەو پەیماننامە نێونەتەوەییانەی کە لە ساڵەکانی 1961، 1971و 1988دا لە سەر ماددە هۆشبەرەکان پەسند کراو زۆربەی وڵاتانی جیهان پێیانەوە پەیوەست بوون، بە بەڵێننامەی نێونەتەوەیی و سەرچاوەی یاسای نێونەتەوەیی لەقەڵەم دەدرێ.

بەرژەوەندییە نەتەوەیی و ناوچەییەکان دەگەیەنێ، دانیشتوانی زیاتر لە ولاتێك دەگرێتەوە و هەلگری توخمی میتانەتەوەیی.

دەستەوەستانی یەك یان چەند دەولەت لە رووبەرووبوونەوە لەگەلّ ئەم دیاردە سیستماتییەدا و ترس و نیگەرانی ولاتان و کۆمەلگەی نێونەتەوەیی کە لە پێشەکی پەیماننامەکاندا باسکراوە، دەتوانین وەك بەلگەیەکی نێونەتەوەیی بوونی تاوانی قاچاخی ماددەهۆشبەرەکان چاوی لێبکەین.

گرووپە سیستمتییەکان و قاچاخی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان

کاتێ باس لە گرووپی سیستماتی دەکەین، تاوانی سیستماتیش دێتە نێو زەینمان. قاچاخی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکانیش تاوانێکی میتانەتەوەیی سیستماتییە کە لە لایەن باندو گرووپە سیستماتیەکانەوە بە پێی زنجیرە پلەی هێز، ئیمکانات و کەرەستەوە سنووری ولاتان دەبەزێنن، سەروەری خاکی دەولەتەکان پێشێل دەکەنو لە رێگای گواستنەوە لە سەرەتاوە تا کۆتایی هەندێ تاوانی دیکەی وەك فرۆکە رفاندن، تیرۆرو کوشتن، لە ناوبردنی ژینگە، قاچاخی چەك و تەقەمەنی.. هتدیش بە دوای خۆیدا دێنێ.

تاوانی سیستماتی بەو کردەوە تاوانکارانە دەوترێ کە لە لایەن باندو گرووپی یەکگرتوو و رێکخراوەوە ئەنجام دەدرێ و مەبەستیان بەدەستهێنانی سوودو قازانجی ماددییە. گرووپی سیستماتیش بریتیە لە کۆی هێز و توانا و دەسەلاتی ماددی سیستماتی بۆ چالاکی تاوانکارانە. هەر کاتێك تاوانی سیستماتی مۆرکی میتانەتەوەیی بە خۆوە بگرێ، دەبێتە هەرەشەیەك بۆ سەر ئاسایشی نێونەتەوەیی و قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان کە لە لایەن

گرووپ و باندە سیستماتیەکانەوە ئەنجام دەدرێ، مۆرکی میتانەتەوەیی پێوەیە و تاوانێکی نێونەتەوەییە[1].

قاچاخی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان، سەرەکیترین چالاکی باندو گرووپە تاوانکارە نێونەتەوەییەکانە[2]. پڕقازانجبوون و کاریگەری ماددە هۆشبەرەکان لە نابووریدا بوّتە هۆی ئەوە کە گرووپە سیستماتییەکان بە پشتبەستن بە کارتێلو ڕێکخراوە مافیاییەکان و پشتیوانی و ڕێنوێنی نهێنی دەسەڵاتدارەکان بە ناسوودەیی لە ناستی نێونەتەوەییدا بازرگانی بە ماددە هۆشبەرەکانەوە بکەن و لە بەشی ماددە هۆشبەرەکان و دەرمانە سەرخۆشکەرەکاندا ببنە گەورەترین سەرمایەگوزاری نابووری.

کارتێلەکانی مێدلین (Medellin) و کالی لە کۆلۆمبیادا[3]، مافیا لە ئەورووپای ڕۆژهەڵاتدا، تردیاکان لە ئەورووپا، ئەمریکا و ئاسیادا و گرووپی ماددە هۆشبەرەکانی مۆسکۆ لە ئەفغانستان، لەندەنو لانوس ئموونەیەکن لەو کارتێلە بەناوبانگانە کە هۆکاری گواستنەوە و قاچاخی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکانن، لە بەرهەمهێنان تاکو بڵاوکردنەوە لە ئاستی جیهاندا لە ژێر

1- ئەخشەی ئمپراسیۆنی جیهانی بۆ خەبات دژی تاوانە سیستماتییە میتانەتەوەییەکان، یەکێك لە هەنگاوەکانی وەزیرانی ناوخۆ دادگاکانی 142 وڵاتی بەشدار لە کۆنفرانسی نێونەتەوەیی دابوو کە لە ڕێکەوتی 21 تا 23ی نۆڤێمبەری ساڵی 1994دا پێك هات.
2- ئەم باندو گرووپانە ئامێرە مۆدێرنەکانی وەك کۆمپیوتەر، سەتەلایت، ئامێری هەولگری و پێوەندیگرتن، چەکی قورس و نیوەقورس، فڕۆکە، کەشتی، ئوتومبێلی جۆرلوجۆریان لەبەردەستدایەو ڕێکخراو و ڕێکخستن و سێنترالیزمی تایبەت بەخۆیان هەیە و لە پێناو گەیشتن بە ئامانجەکانی خۆیاندا بە شێوەی سیستماتی تاوان ئەنجام دەدەن.
3- بارەگای سەرەکی کارتێلی مێدلین لە شاری مێدلین (Medlellin)لە 150 مایلی ڕۆژئاوای بوگۆتا (Bogota)پایتەختی وڵاتی کۆلۆمبیادا هەڵکەوتووە و بارەگای سەرەکی کارتێلی کالی شاری کالی (Cali)یە کە کەتووەتە 200 مایلی باشووری ڕۆژئاوای پایتەخت.

کۆنترۆڵ و ڕێبەریکردنی نەواندایە[1]. لە نێو ڕێکخراوە تاوانکارەکانـدا، مافیـا ناوبانگی جیهانی هەیە و لەساڵی 1969 بە دواوە کە زانییان قاچاخی جگەرە و تەماکۆ قازانجی کەمتری هەیە، دەستیانکرد بە قاچاخی هیرۆیینو کۆکـایینو کاری دیکـەی وەك بازرگـانی چـەك و تەقەمـەنی و بازرگـانی سێکـسی بـە شێوەیەکی بەربڵاو.

دەسەڵاتی وڵاتان بۆ لێکۆڵینەوە لە تاوانە نێونەتەوەییەکان

توخمە پێکهێنەرەکانی وڵات (کەسێتی یاسایی نێونەتەوەیی) بریتین لە: سەر زەوی (خـاك)، حەشـیمەت (دانیـشتوان)، دەوڵـەت و فـەرمانڕەوایی. بـە دروستبوونی وڵاتێك لە سـەر زەوییـەکی دیـاریکراودا، ئەگـەر ئـەو توخمـە پێکهێنەرانە هەبن، سەربەخۆیی لـە کـردەوە و فەرمانڕەوایـدا مانـا پەیـدا دەکـا. دەسـەڵات، ڕەهەنـدێکی تایبـەتی فەرمانڕەواییـە و فـەرمانڕەوایی بریتییە لە دەسەڵاتی گشتی و یاسایی دەوڵـەت کـە بـە شـێوەی یاسـا لـە پەیوەنـدی لەگـەڵ تاکـەکان، مـاڵ و موڵـك و کاروبارەکـانی دیکـەدا بـەکاردەبرێ. ئەگەرچـی گەشـەی خێرانـی تەکنـەلۆژیای پەیوەندییـەکان و زانیاریەکانو سەتەلایتو کۆمپیوتەر وایکردووە کە دەوڵەتەکان نەتوانن بـە ئاسانی لە تاوانە نێونەتەوەییەکان بکۆڵنەوە، بـەڵام دەسـەڵاتی دەوڵەتـەکان لەسەر ئەم کۆڵەکانەی خوارەوە دامەزراوە:

1- ئەنجومەنـەکانی تریـا(Triad) لـە چـینو هـونگ کۆنگـدا یـەك لـە گـەورەترین و دەسترۆیشتووترین ڕێکخراوە تاوانکارەکانن و لە کرداردا هاوشێوەی مافیان و دەستیان لە هەنـدێ لـە ڕاپەڕینـەکانی هـۆنگ کۆنگـدا هەیـە و جگـە لـە کـاری تاوانکارانـە و قاچاخچییـەتی، کاری بزرگانی یاسایش ئەنجام دەدەن.

1- **دەسەڵاتی خاك:** بە پێی ئەم بنەمایە، لێکۆڵینەوە لە تاوان بە سەرنجدان بە شوێنی ئەنجامدانی هەموو یان بەشێك لە تاوانەکە دەکرێ. لەم جۆرە دەسەڵاتە دا، دەوڵەتەکان دەتوانن لێکۆڵینەوە لە هەموو یان بەشێك لە تاوانەکە بکەن کە لە چوارچێوەی سنوورەکانی ئەواندا ئەنجامدراوە یان ئاسەوارێکی خراپی لە قەڵەمڕەوی ئەواندا بەجێهێشتووە. بنەمای دەسەڵاتی خاك، بنەمایەکی پەسەندکراوی نێونەتەوەییە.

2- **بنەمای دەسەڵاتی جیهانی:** بە پێی ئەم بنەمایە، دەوڵەتەکان مافی ئەوەیان هەیە کە لە قەڵەمڕەوی خۆیاندا دوای هەندێ لە تاوانباران بکەون، بێئەوەی گوێ بەوە بدەن کە تاوانەکە لە کوێ ئەنجام دراوە و تاوانبار یان قوربانییەکە خەڵکی چ وڵاتێکە. چونکە گریمانە ئەوەیە کە ئەم جۆرە تاوانە دژ بە کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی لەقەڵەم دەدرێ. ئەمە بنەمایەکی ناوارتەیە لە بنەمای دەسەڵاتی خاکدا و ئامانجی ئەوەیە کە تاوانە نێونەتەوەییەکان، بێ سزادان نەمێننەوە[1]. قاچاخی نێونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان یەکێکە لەو تاوانە نێونەتەوەییانە کە دەسەڵاتی گشتی جیهانی دەیگرێتەوە، بەڵام چونکە مادده هۆشبەرەکان جۆراوجۆرن، لەوەدا کە دەسەڵاتی جیهانی کام یەك لەوانە دەگرێتەوە، تەم ومژ و ناڕوونی هەیە.

3- **بنەمای دەسەڵاتی جیهانی:** بە پێی ئەم بنەمایە، هەر دەوڵەتێك مافی ئەوەی هەیە کە لە ئاست هەر تاوانێکدا کە دژ بە ئاسایش و سەروەری و بەرژەوەندییەکانی ئەنجام دەدرێ، دەسەڵاتی خۆی بەکاربهێنێ

1- تاوانە نێو نەتەوەییەکان بریتین لە: دزیی دەریایی، تاوانەکانی شەڕ، کۆمەڵکوژی، نەژادپەرستی، فڕۆکە ڕفاندن، بارمتەگیری، تیرۆریزم، دزینی ماددەی ناوەکی (هەستەیی)، دەستدرێژیکردنە سەرخاك و..

و دەتوانێ لــە قەڵــەمڕەوی خۆیــدا دژ بــەو تاوانانــە بجولێتــەوە کــە لــە دەرەوەی سنوورەکانیدا لە هەر لایەکیەوە زیانی پێ دەگەیەنن[1].

لە دەستوری ئێرانیشدا، هەر ئێرانییەك یــان بیانییــەك کــە لــە دەرەوەی قەڵمڕەوی فەرمانڕەوایدایە، هەر تاوانێکی وەك زیان گەیاندن بە کۆماری ئیسلامی ئێران، دروستکردنی پارەی ساختەو هتد....، ئەنجام بدات لــە دادگاکانی ئێراندا لێی دەکۆڵرێتەوە[2].

لایەنەکانی قەدەغەبوون و خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان

هــەروەك باســمــان کــرد، خــاڵی هاوبەشــی مــاددە هۆشــبەرەکانو دەرمانــە سەرخۆشکەرەکان ئەوەیە کە دەکرێ خراپ بــەکاربهێنرێن و کاریگەرییــەکی زۆر خراپ لەسەر دەمارەکان و رەفتاری کەسەکە دادەنێن.

سەرباری ئەوەی کە یاسا چــاندنی مــاددە هۆشــبەرەکانی قەدەغــەکردووە، بڵاوکردنــەوە و کێــشانی مــاددە هۆشــبەرەکان و بەربــەرەکانیکردن لەگــەڵ بەرهەمهێنان، بڵاوکردنــەوەو خــراپ بــەکارهێنانی مــاددە هۆشــبەرەکان و هــەنگاوی نەتــەوەیی و نێونەتــەوەیی دژی ئــەم دیاردەیــە و دژایــەتی کۆمەڵایەتی لەگەڵ گیرۆدەبوون، خراپ بەکارهێنان، بڵاوکردنەوە و داخــوازی بۆ ماددە هۆشبەرەکان چۆتە سەر. لایەنگرانی قەدەغــەکردنیی ئــازادی لــە کێشانی ماددە هۆشبەرەکان دەبێتە هۆی چوونە سەری بەکارهێنان و مەیلی

1- یاسای زۆرێك لە وڵاتە ئەوروپییەکان بۆ وێنە فرەنسا، ئەڵمانیاو ئەمریکا دەسەڵاتی دادگاکانی ئەم وڵاتانەیان بۆ لێکۆڵینەوە لەو تاوانانەی کە لە دەرەوە ئەنجام دەدرێن بەڵام زیان بە بەرژەوەندی ئەم وڵاتانە دەگەیەنن، بە رەسمییەت ناسیووە.

2- مادەی (5) ی یاسای سزادانی ئیسلامی، پەسندکراوی ساڵی 1991.

تاکەکانی کۆمەڵگە بۆ چێژ لێوەرگرتن و کەیفخۆشی بە یەکەم هەنگاوی گیرۆدەبوون دادەنێن. کاریگەرییە کەسی و کۆمەڵایەتییەکانی گیرۆدەبوون لە ناوخۆی وڵات و کاریگەری قاچاخی نێونەتەوەیی ئەو ماددەیە لە سەر فەرمانڕەوایی‌و ئاسایشی وڵاتان، بۆتە هەوێنی ئەوەی کە کۆمەڵگەی جیهانی و دەوڵەتەکان لە پێناو تەحریمکردن و قەدەغەکردنی چاندن، بەرهەمهێنان، کێشان و قاچاخی ماددە هۆشبەرەکاندا هەنگاو هەڵگرن. وێڕای قەدەغەکردنی بڵاوکردنەوە، چەند هەوڵێکیش بۆ کەمکردنەوەی داخوازی بۆ کێشانی ماددە هۆشبەرەکان ئەنجام دراوە. فێرکردنی گشتی، ڕێگرتن، چارەسەرکردن و پەروەردەکردنەوەی گیرۆدەبووەکان نموونەیەکن لەو کارانەی کە لە پێناو کەمکردنی داخوازی بۆ کێشانی ماددە هۆشبەرەکاندا ئەنجام دراون. سەرباری هەنگاوە نێونەتەوەییەکان و هەوڵە نەتەوەییەکان، پرۆژەی قەدەغەکردنی ماددە هۆشبەرەکان بە ئامانجی کەمکردنی داخوازی و خەبات دژی گیرۆدەبوون نەیتوانیوە سەرکەوتووبێت. سنووردارکردن و قەدەغەکردن، جێبەجێکردنی یاساکان و خەبات دژی بڵاوکردنەوەی ماددە هۆشبەرەکان، نەك هەر نەبووەتە هۆی کەمکردنی داخوازی، بەڵکو ڕێژەی بڵاوکردنەوەی لە ڕووی نرخ و داخوازی بۆ کێشانی ماددە هۆشبەرەکان بردۆتە سەر.

بە گشتی، ناچاربوونی تاکەکان بۆ ڕێزدانان و ڕەچاوکردنی یاسا لە کۆمەڵگادا کاراییەکی جێی متمانەی نییە، ئێمە لە ناو کۆمەڵگادا ڕۆژانە شاهیدی چەندین لادان و پێشێلکاری یاسا و ڕێساکانین. خۆدزینەوەی خەڵك لە دانی باج، ڕەچاونەکردنی یاساکانی هاتوچۆو هتد...، نموونەیەکی لەو چەشنەن. هەنگاوی یاسایی دژ بە ماددە هۆشبەرەکانیش هەر لەم چوارچێوەیە بەدەر نییە، بۆیە پێویستە بۆ چارەسەرکردنی ئەم جۆرە کێشان، کاری کەلتووری و پەروەردەیی ئەولەویەتی پێ بدرێ. زیانە کەسی و

کۆمەڵایەتییەکانی کێشانی مادده هۆشبەرەکان، کۆمەڵگەی جیهانی و دەوڵەتەکانی وا لێکردووە کە یاسا و ڕێسای تایبەت بە سنووردارکردنی مادده هۆشبەرەکان پەسند بکەن، بەڵام باجی یاسایی و هەزێنەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی خەبات دژی مادده هۆشبەرەکان زیاتر بووە لە تێچووی کێشانی مادده هۆشبەرەکان و ئەو هەنگاوانەی لە ئاستی نەتەوەیی و نێونەتەوەییدا نراوان کاریگەر نەبوون، چونکە:

1- کێشانی مادده هۆشبەرەکان جۆرە چێژوەرگرتن و کەیفخۆشییەك بە دوای خۆیدا دەهێنێ و لایەنی دەرمانییەکەی نارامبەخش و کاریگەرە. کە دەڵێن حەزی کەسەکان بۆ چێژلێوەرگرتن بە یەکەم هەنگاوی گیرۆدەیی لە قەڵەم دەدرێ، هەر لە بەر ئەم هۆیەیە.

2- لە ڕووی کەلتوورییەوە، داب و نەریتی کۆمەڵگا پێشوازی لە تەحریمی مادده هۆشبەرەکان نەکردووە و لە وڵاتانی ئیسلامیشدا کێشانی حەرام نەکراوە وەك خواردنەوەکانیش کۆدەنگییەك لەسەر ناشەرعیکردنی لە ئارادا نییە.

3- بەرهەمهێنان، کڕین و فرۆشتن و کێشانی مادده هۆشبەرەکان لە چوارچێوەی پەیماننامە نێونەتەوەییەکان و یاسای ناوخۆیی وڵاتاندا جێبەجێ دەکرێ و لە نێوان بەکارهێنانی ئیزندراو و ئیزننەدراودا سنوورێك هەیە و هەر ئەمەش بووەتە هۆکاری چوونەسەری داخوازی و کاریگەری نارامکەرەوەی مادده هۆشبەرەکان و بە مەیلی (خەڵك) بۆ چێژلێوەرگرتن.

دیاردەکانی دیکەی قەدەغەکردن و خەبات دژی مادده هۆشبەرەکان

1- تێکهەڵچوونی توند و چەکدارانەی نێوان قاچاخچییەکان و هێزەکانی ئاسایش و دەوڵەتەکان.

2- کوشت و برِو تاڵانکردن لە نێوان تۆڕە تاوانکارەکان و قاچاخچییەکانی مادده هۆشبەرەکاندا.

3- گەورەکردنەوەی سیمای تاوانبارەکان لە لایەن میدیاکان و بە قارەمانکردنی قاچاخچییەکان.

4- توندوتیژی لە بازرگانیکردن بە مادده هۆشبەرەکان و بازرگانی چەکدارانە وێرای کوشتن و پیاوکوژی.

5- چوونەسەری تێچووی دابینکردنی پێویستی کەسە گیرۆدەکان و سەرەنجام، دزیکردن، قۆڵبڕین، لەشفرۆشی و نەنجامدانە تاوانی دیکە لە پێناو دابینکردنی خەرجی مادده هۆشبەرەکاندا.

6- رێنوێنیکردنی گیرۆدەکان بۆ بەکارهێنانی ماددەی دیکە کە گەلێك زیانبارتر و مەترسیدارترن.

7- دیاردە و دەرەنجامەکانی شاردنەوەی گیرۆدەیی(گیرۆدەبوون) بە مادده هۆشبەرەکان لە ناو بنەماڵەدا.

8- چوونە سەری تێچووەکانی دەرمانکردن و سەردانی کەسەکان بۆ ناوەندە دەرمانییەکان (ژەهراویبوون، تووشبوون بە نەخۆشییەکانی دیکەی وەك ئایدزو...).

ترانزیتی مادده هۆشبەرەکان

قاچاخی نێونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان بۆ هەندێ لە دەوڵەتەکان قازانجێکی ئابووری و بازرگانی زۆری هەیە. جگە لە لایەنە سیاسی-کۆمەڵایەتیەکانی مادده هۆشبەرەکان، یەکێك لە هۆکارە گرنگەکانی

سەرنەکەوتنی کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی بۆ چارەکردنی کێشەی ماددە هۆشبەرەکان، دەگەڕێتەوە سەر قازانجی سیاسی و نابووری هەندێ لەو دەوڵەتانەی کە ماددە هۆشبەرەکان بڵاو و دابەش دەکەن و بوونەتە وڵاتی ترانزیت کە سەرباری ناکامە تاڵەکانی، تاکو نێستا دەستیان لە بازرگانی پڕ قازانجی ماددە هۆشبەرەکان هەڵنەگرتووە. دووربوونی ناوەندەکانی بەرهەمهێنان لە بازارەکانی کڕین و فرۆشتن، پڕ داهاتبوونی بازرگانی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان، لاوازبوونی نابووری وڵاتانی سەر ڕێگای ترانزیتی ماددە هۆشبەرەکان و وڵاتانی کڕیار، کێبڕکێ و قازانجی کارتیلەکان، ڕێکخراوەکان و تۆڕەتاوانکارە نێونەتەوەییەکان، بەشداری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی هەندێ لە دەوڵەتەکان و هۆکارەکانی دیکە، ترانزیتی ماددە هۆشبەرەکانی ناسان کردووە و جۆرەکانی ماددە هۆشبەرەکان بە شێوەی نایاسایی دەگوێزرێتەوە بۆ وڵاتانی کڕیار و لەوێ بڵاودەکرێنەوە.

قاچاخچییە نێونەتەوەییەکان (بەپشتبەستن) بە نامێری پێشکەوتوو و نامراز و کەرەستەی جەنگی و ڕێکخراوەیی و بە کەلکوەرگرتن لە لاوازی هێزە سەربازی و ناسایش و سنوورپارێزەکان، لە قەڵەمڕەوی وڵاتانەوە ماددە هۆشبەرەکان بۆ نەورووپا و نەمریکا ترانزیت دەکەن. هەندێکجار ترانزیتی ماددە هۆشبەرەکان بە ناشکرا دەکرێ و بە دەم چەورکردنی هێزە دەوڵەتییەکان و ڕەنگیشە بە هەماهەنگی نهێنی لەگەڵ بەرپرسانی دەوڵەت و هاوبەشی هەندێ لە دەوڵەتەکان لەگەڵ تۆڕەکانی قاچاخدا نەنجام دەدرێ و هەندێکجار بە نهێنی و لە ژێرناوی کاڵای بازرگانی و بەستەی ستانداردا دەگوێزرێتەوە. ماددە هۆشبەرەکان کە لە خاکی نێرانەوە بۆ تورکیا و لەوێشەوە بۆ بولگاریا و مەکدۆنیا و نەلبانیا دەگوێزرێتەوە. تلیاك و هێرۆیینی ترانزیتکراو بۆ نیتالیا و مەکدۆنیا و بۆ نەورووپای ڕۆژناوا دەبرێ

و باره حەشیشیش بـۆ بازاڕەکـانی یۆنـان و ئیتالیـا دەنێـردرێ. ترانزیـت، مەسەلەیەکی گرنگە لە قاچـاخی نێونەتـەوەیی مـاددە هۆشـبەرەکاندا کـە لەگەڵ تـۆڕە بـەربڵاو و سیـستماتی و شـاراوەکاندا، مـاددە هۆشـبەرەکان دەگوێزنەوە. ئەم تۆڕانە لەلایەن باندە تاوانکارە نێونەتەوەییەکانەوە هەنـدێ لـە دەوڵەتـەکان و بەرپرسـە ناوچـەییەکان و کۆمپانیاکـانی دەرمانـەوە رێکدەخرێن. گرەنتیکردنی لایەنی ئەمنی و ترانزیتـی ماددەکـان بـە هـۆی گرووپی سیستماتییەوە ئـەنجام دەدرێ و مـاددە هۆشـبەرەکان لـە وڵاتـانی بەرهەمهێن و وڵاتانی ترانزیتکەری سەرە رێگاوە بە ئاسـانی دەگوێزرێنـەوە بۆ بازاڕەکانی ئەوروپا، ئەمریکا و ئـەفریقیا. لـە ئاسـیادا، ئەفغانـستان و پاکستان گرنگترین ناوەندەکانی بەرهەمهێنەری ماددە هۆشـبەرەکانن. ئـەو ماددانەی لەم ناوچەیەدا بەرهەمدەهێنرێن، زیاتر لە چوار هەزار تەنـە، کـە بەشی گەورەی لە رێگای کۆماری ئیسلامی ئێرانـەوە بـە شـێوەی ترانزیـت بەرەو ئەمریکاو ئەوروپا دەڕوات، لە بەرئەوەی کە ئێران لە رووی هەڵکەوتی جوگرافیاییـەوە کەوتۆتـە ناوچـەی کەوانـەی زێـڕین، بەسـەرنجدان بـە مەترسـییەکانی گواسـتنەوەی هـەوایی و دەریـایی، کـورترترین مـەودای گواستنەوەی ماددە هۆشبەرەکانە بۆ ئەوروپا و مەسەلەی ترانزیتـی مـاددە هۆشبەرەکان لە سنوورەکانی رۆژهەڵاتی وڵاتەوە بەردەوام یەکێك لـە کێـشە ئەمنییەکان بووەو، بە هۆکاری سـەرەکی کێـشانی مـاددە هۆشـبەرەکان و گیرۆدەیی (اعتیاد) لە نـاوخۆی وڵاتـدا لـە قەڵـەم دەدرێ. رەوشـی مـاددە هۆشبەرەکان لە ناوچەکە و هەڵکەوتی ستراتیژی ترانزیتی ئێران بە جۆرێکـە کە ئەگەر یەك ساڵ خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان لە ئێرانـدا رابوەسـتێ، ئەوەندەی چوار سـاڵ مـاددەی هۆشـبەری پێویـستی بازاڕەکـانی بـەریتانیا، فەرەنسا و ئیتالیا لە رێگای ئێرانەوە دەگاتـە ئـەوروپا. ئەمـە بۆتـە هـۆی ئەوەی کە بەرنامەی کۆنترۆلکردنی ماددە هۆشبەرەکانی سەر بە رێکخراوی

نەتەوەیەکگرتووەکان (UNDCP) نووسینگەیەکی لە ئێراندا کردۆتەوە و پرۆژەیەکی یارمەتی 13 ملیۆن دۆلاری ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکانی بۆ بەهێزکردنی توانای ئێران لە خەبات دژی ترانزیتی مادده هۆشبەرەکان دەستپێکردووە.

گرنگترین ئاستەنگەکانی بەردەم ڕێگای ئێران لە خەبات دژی ترانزیتی مادده هۆشبەرەکاندا چاندنی بەربلاوو بەرهەمهێنانی بەرفراوانی مادده هۆشبەرەکان لە ئەفغانستاندا.

1- بەربلاوبوونی سنووری ئێران لەگەڵ پاکستان و ئەفغانستان و دراوسێکانی دیکەدا.

2- خەرج هەڵگربوونی خەبات بە تایبەت لە جێبەجێکردنی پرۆژەی داخستن، قایمکردن و کۆنترۆڵکردنی سنوورەکاندا.

3- بوونی هاوبەشی نەتەوەیی، کەلتووری و خزمایەتی نێوان (دانیشتوانی) ئەم دیو و ئەودیوی سنوورەڕۆژهەڵاتییەکان.

4- هەلومەرجی نابووری و بارودۆخی ژیان و گوزەرانی دانیشتوانی سەر سنوور لە ڕۆژهەڵاتی وڵاتدا.

5- قاچاخچییە نێونەتەوەیی و ناوچەییەکان و پڕقازانجبوونی بازرگانی مادده هۆشبەرەکان.

6- حاشاهەڵنەگربوونی گواستنەوەی ماددەهۆشبەرە بەرهەمهێنراوەکان لە ئەفغانستان بەرەو ناوچەکانی دیکەی جیهان کە لە ساڵدا دەکاتە زیاتر لە 400 تەن.

7- بازاڕی پڕداهاتی مادده هۆشبەرەکان لە وڵاتە ئەورووپی، ئەمریکی و ئەفریقییەکاندا.

8- نزیکبوون لە ناوەندە بازرگانییە ناوچەییەکانی دوبەی، بەحرێن و مەسەلەی دروستکردنی پارەی ساختە.
9- لەرادەبەدەربوونی مادده هۆشبەرەکان لە ناوخۆی ولآتدا، چوونەسەری ئاستی بلآوکردنەوەو داخوازی بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان.
10- زیانە کەسی و کۆمەلآیەتییەکانی خەبات دژی ترانزیتی مادده هۆشبەرەکان.

پێویستیی هاوکاری نێونەتەوەیی دژی قاچاخی مادده هۆشبەرەکان

دیرۆکی هاوکارییە نێونەتەوەییەکان و رەوتی گەشەکردنی ئەو هاوکارییانە لە دژی دیاردەی مادده هۆشبەرەکان لە ساڵی 1909 تاکو ئێستا ئەو راستییە دەسەلمێنن کە مادده هۆشبەرەکان زیانی بەهەموو ولآتان، چ ولآتانی پێشکەوتوو و چ ولآتانی روو لە پەرەسەندن گەیاندووە. هەرەشەکردن لە فەرمانڕەوایی و ئاسایشی ولآتان، هەڕەشەکردن لە دەزگا سەرەکییەکانی ولآتان و بە سیستماتیبوونی قاچاخی نێونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان بەشێکن لەو هۆکار و خاڵە هاوبەشانە کە ولآتانی والێکردووە دژ بەم پەتا جیهانییە هاوکاری یەکتر بکەن.

ئێستا رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و دەوڵەتەکان بە مەبەستی کەمکردنەوە و کۆنترۆڵکردن و خەبات دژی کێشان و قاچاخکردنی مادده هۆشبەرەکان بەرنامەیەکی کارییان بۆ خۆیان داناوە. بە جیهانیبوونی دیاردەی مادده هۆشبەرەکان رێگایەکی دیکەی جگە لە هاوکاری نێونەتەوەیی بۆ دژایەتیکردن نەهێشتۆتەوە و لەبەرئەوە ولآتان ناتوانن لە ئاستی نیشتمانیدا بەرامبەر بەم دیاردەیە بوەستن، لەبەرئەوەی کە بانده سیستماتییەکان و قاچاخچییە نێونەتەوەییەکان بە کەلکوەرگرتن لە

پێشکەوتووترین ئامرازەکانی پەیوەندیگرتن و گواستنەوە و گەیاندن خۆیـان خزاندۆتە ناو وڵاتەکان و بۆ ترانزێتکردن و قاچاخی مـاددە هۆشـبەرەکان و پەیوەندیگرتن لەگەڵ قاچاخـچییەکان لـە ناسـتی نێونەتەوەیـدا کـەڵك لـە شـێوازەکانی کـاری پۆلیـسی بـۆ بەدەسـتهێنانی زانیـاریو کـاری نهێنـی وەردەگـرن، وڵاتـان دەسـتەویەخەی کێـشەیەکی لـە چـارەنەهاتوون کـە یەکلاییکردنەوەی ئەم کێشەیە تەنیا بە رێگـای ئیرادەیـەکی نێونەتـەوەیی، سـتراتیژییەکی یـەکگرتووی جیهـانی و هەماهـەنگی و هاوسـانی یاسـا نەتەوەییەکانەوە جێبەجێدەبێ.

لە لایەکی دیکەشەوە، هەڕەشە بۆ سەر ئاسایش و فەرمانڕەوایی وڵاتەکان، پێشێلکردنی یاسا و رێساکان و پەیماننامە نێونەتەوەییەکان، ئەو پێویستیە دێنێتە گۆڕێ کە دەوڵەت و رێکخراوە نێونەتەوەییەکان بە شێوەی یەکگرتوو و هاوئاهەنگ دژایەتیکردنی تاوانە نێونەتەوەیـەکانی مـاددە هۆشـبەرەکان بخەنـە بەرنامـەی کـاری خۆیانـەوە. چـونکە قاچـاخکردن و ترانزێتـی نێونەتەوەیی ماددە هۆشـبەرەکان، جـۆرە دەسـتتێوەردانێکە لـە کاروبـاری نـاوخۆی وڵاتـان و سـەروەری وڵات پێـشێل دەکـا، لـە رووی رێکەوتنـە نێونەتەوەییەکانەوە بە کارێکی تاوانکارانە لە قەڵەم دەدرێ و پەیوەندی بـە سیـستمی یاسـاییەك یـان چـەند وڵاتـەوە هەیـە، سـەرباری ئـەوەی کـە فرەنەتەوەیبوونی ترانزێت و قاچاخی مـاددە هۆشـبەرەکان فـەرمانڕەوایی و ئاسایشی وڵاتانی تووشی کێشە و گرفت کردووە. کێشەی بەردەوامی ماددە هۆشـبەرەکان، بووەتـە خـەمی هاوبەشـی ئینـسانەکان و هەڕەشـەیەکی نێونەتەوەیی کە هەڕەشە لە سەلامەتی جەستەو ئەخلاقی ئینسانەکان دەکـا و بە مەترسییەکی ئـابووری و کۆمەڵایـەتی بـۆ مـرۆڤ لـە قەڵـەم دەدرێ. کێشانی ماددە هۆشبەرەکان بە شێوەی بـەردەوام، گیرۆدەیـی جەسـتەیی و دەروونی دروست دەکات. سەرەتا زیـان بـە بنـەماکان دەگەیـەنێ و لـە رێ

بەدەریان دەکا و پاشان کۆمەڵگا و دامەزراوە کۆمەڵایەتییەکان دەخاتە مەترسییەوە و کۆمەڵگای گیرۆدەبوو لە هەر وڵاتێکدا هێزێکی سەربار و بەرخۆرە. جگە لەوە کێشان و قاچاخی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان زیان بە نابووری وڵاتان و نابووری نێونەتەوەیی دەگەیەنێ.

پەیماننامەکان و هاوکارییە نێونەتەوەییەکان لە دژی ماددە هۆشبەرەکان

پەیماننامە نێونەتەوەییەکانی ماددە هۆشبەرەکان، بەرهەمی ئەو هاوکارییە نێونەتەوەییانەیە کە لە ساڵی 1909 تا 1988دا ئەنجام دراون. ئەم پەیماننامانە بریتین لەو ڕێکخراو و دامەزراوە نێونەتەوەییانەی کۆنترۆڵکردن و بەرپرسی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان و بنەمای هاوکاری نێونەتەوەیین دژی ماددە هۆشبەرەکان و بەردەوامبوون لە سەر ئەم ڕێگایە دەتوانێ هەنگاوێکی کاریگەر بێ بۆ ڕاگیرکردنی ئەم دیاردەیە لە جیهاندا. لە پەیماننامەکاندا، جەخت لە سەر پێویستی کاری هاوبەش لە ئاستی جیهان بۆ دژایەتیکردنی ماددە هۆشبەرەکان و هاوکاری نێونەتەوەیی لەسەر بنەمای کۆمەڵێك پرنسیپ و ئامانجی هاوبەش بۆ ڕیشەکێشکردنی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان و هاوکاری جیهانی بۆ بەسزاگەیاندنی تاوانباران کراوە.

پێویستە وڵاتان لە مەسەلەی دادوەریکردن، گواستنەوەی دادگاییەکان و چاودێریکردنی دۆسیەکاندا یارمەتی یەکتر بدەن تا سەرکەوتن لە خەباتی جیهانی دژی ماددە هۆشبەرەکان وەدی بێت. لە بەرنەمە لە ماددەی 7ی پەیماننامەی پەسەندکراوی ساڵی 1988دا داوا لە لایەنە بەڵێندەرەکان کراوە کە هاریکاری نزیکی یەکتر بکەن و بۆ خەبات دژی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان و دەرمانە سەرخۆشکەرەکان یارمەتی یەکتر بدەن.

دانــەوەی تاوانبــاران، لــە پەیماننامــەی پەســەندکراوی 1981ی مــاددە هۆشبەرەکاندا، چەمکێکی روونە کە ماددەی 6ی ئەو پەیماننامەیــە لــە 12 بڕگەدا هەلومەرج و چۆنێتی دانەوەی تاوانباران باس کراوە. جێبــەجێبوونی ناوەرۆکی پەیماننامەکە لــە پەیوەنــدی لەگــەڵ دانــەوەی تاوانبــاران کــە لــە پەیوەندییە یاســایی و سیاســییەکانی نێــوان وڵاتانــدا مەســەلەیەکی بــاس هەڵگرە. ســەرباری ئــەوەی کــە پەیماننامەکــە بــە روونــی باســی کــردووە، دەوڵەتەکان بە شــێوەی جیــاواز لێــك دەدەنــەوە و یارمەتیــدانی قــەزایی و دانەوەی تاوانباران کەوتۆتە ژێر کارتێکەری پەیوەنــدی و ڕەفتــاری سیاســی وڵاتــان لەگــەڵ یــەکتردا. لەپەیماننامــەکانی 1961و1971 دا دانــەوەی تاوانباران هیچ گرەنتییەکی نییەو لە ئامۆژگاری و پێــشنیار بــۆ دەوڵــەتان واوەتــر نەچــووە. ئــەم مەســەلەیە لــە پەیماننامــەی 1988دا لەلایــەن نیمزاکەرانەوە سەرنجی وردی پێدراوە، بەڵام لە کردەوەدا جیاوازی بیروبۆچون لــە نــاو دەوڵەتانــدا هەیــە کــە بووەتــە هــۆی جێبەجێنــەبوونی نــاوەرۆکی پەیماننامەکــەی لەمــەڕ دانــەوەی تاوانبــاران. یاســای دراوی ســاختەی نێونەتەوەیی یەکێك لە بەرچاوترین هەوڵەکانە لە پێناو خەبات دژی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکاندا. ماددەی 3ی پەیماننامەی پەسەندکراوی 1988 لایەنە بەڵێندەرەکان و دەوڵەتانی ئەندامی ناچار کردووە کە ئەو دراوە ســاختەیەی کە بەرهەمی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکانە، لە یاسا پەیوەستەکانی خۆیاندا بە تاوان لە قەڵەم بدەن. دروستکردنی دراوی ساختە، پرۆسەیەکە کــە تێیــدا ساختەکار سەرچاوە و داهاتە نایاساییەکان دەگۆڕێ بۆ حاڵەتی یاسایی.

دە ســـاڵ دوای پەیماننامـــەی 1988، واتـــە لـــە ســـاڵی 1988دا لـــە کۆبوونەوەکانی تایبەتی کۆڕی گشتی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکاندا بــە نیمزای 185 وڵات ڕاگەیەندراوی سیاسی پەسەندکرا کە لە ڕەشنووســەکەیدا داوا لە وڵاتان کراوە کە ئەو پارە ساختەیەی کە لە ئەنجامی قاچاخی مــاددە

هۆشبەرەکان و تاوانەکانی دیکەی پەیوەندیدار بەدەست دێن و هەروەها ئەو قازانجە ماددییانەی کە وڵاتان لەم پەیوەندییەدا چنگیان دەکەوێ، مەحکووم و ریسوا بکەن و بۆ جێبەجێکردنی ناوەرۆکی پەیماننامەکەی 1988 لە بواری خەبات دژی دروستکردنی پارەی ساختە، چەند پرنسیپێکی پێشنیار کردووە. ئامادەکردنی چوارچێوەیەکی یاسایی گشتگیر، ناسینی تەواوی باندەکان، دۆزینەوە و دەستبەسەراگرتنی ئەو دەسکەوتانەی بە هۆی تاوانەوە وەچنگ کەوتوون، ئامادەکردنی سیستمێکی یاسایی- دارایی کاریگەر لە پێناو بەرگریکردن لە دەستڕاگەیشتنی تاوانباران و ...هتد، بەشێکن لەوپرنسیپانەی لەم راگەیەندراوەدا پێشنیار کراون.

میکانیزمەکانی بەرگریکردن لە ئاستی نێونەتەوەییدا

وەگەڕکەوتنی سەرمایە و قازانجی زۆر و زەوەندی قاچاخی نێونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان کە لە نێوان 400 تا 600 ملیارد دۆلاردا مەزەندەکراوە، هۆکارێکە کە ئەم دیاردەیەی کردۆتە شتێکی دڵخۆشکەر بۆ هەندێ لە سیاسەتمەدارەکان و دەوڵەتەکان و بۆتە هۆی ئەوەی کە باندەکان، گرووپە سیستماتییەکان و قاچاخچییەکان هەست بە ئاسایش بکەن، لە ئاستی نێونەتەوەییدا بوارەکە بە گونجاو بزانن و بە بەشداریکردنی راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی هەندێ لە دەوڵەتان و دەستڕۆیشتوویی لە نێو حکومەتەکاندا دەست بکەن بە بازرگانیکردنی ماددە هۆشبەرەکان.

کێشەی جیهانی ماددە هۆشبەرەکان لە ئاستی نێونەتەوەیدا پێویستی بە میکانیزمی پێشگیرانە هەیە تا پێش بە بەقەیرانبوونی ئەم دیاردەیە بگرن.

ئەم میکانیزمانە بریتین لە:

أ- کۆنترۆڵکردن و کەمکردنەوەی ویستە و دەرخستەی کێشانی ماددە هۆشبەرەکان

1. هۆکارەکانی چوونەسەری ویستە و دەرخستە

1-1. ناهاوسەنگی لە نێوان کەمکردنەوەی داخوازی و دژایەتیکردنی دەرخستن لە ئاستی نەتەوەیی (نیشتمانی)دا.

1-2. دژایەتیکردنی بە زەبروزەنگ بە پشتبەستن بە هێزە ئەمنی و سەربازییەکان.

1-3. دوورەدەستبوونی سەرچاوەی سەرەکی بەرهەمهێنان و قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان.

1-4. پشتگوێخستنی لایەنە جیاوازەکانی ئەم دیاردەیە لە کاتی داڕشتنی ستراتیژی ڕووبەڕووبوونەوەدا.

1-5. تەحریمکردن و قەدەغەکردنی ماددە هۆشبەرەکان.

1-6. ناکۆکی نێوان یاساکانی خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکان لە ئاستی نەتەوەیی و نێونەتەوەییدا.

1-7. دەستێوەردانی سیاسەت لە یاسا نێونەتەوەییەکاندا و بایەخنەدانی دەوڵەتەکان و بەسیاسیکردنی مەسەلەی ماددە هۆشبەرەکان.

1-8. خەباتی بێ بەرنامە و ناهەماهەنگ لە دژی چاندن، بەرهەمهێنان، بڵاوکردنەوە و قاچاخی ماددە هۆشبەرەکاندا.

1-9. کێشەکانی کۆمەڵگە، لە ڕووی ئابووری، کۆمەڵایەتی و کەلتوورییەوە.

1-10. دڵخوازبوونی ڕێژەیی، هێورکەرەوە و نارامبەخشبوون و لایەنە دەرمانییەکانی ماددە هۆشبەرەکان.

1-11. بەربڵاوی قاچاخی ماددە هۆشبەرەکان و هەوڵی قاچاخچییەکان.

12-1. گرووپی گیرۆدەکـان (گیرۆدەبوونـەکان) لـە ناسـتی نێونەتەوەییـدا، هۆکاری چوونەسەری ویستە و دەرخستەن.

2. هۆکارەکانی کەمبوونەوەی ویستە و دەرخستە

کەمبوونەوە و کۆنترۆڵکردنی هۆکارەکانی چوونەسەری ویستە و دەرخستە و سەرنجدان بەو 12 هۆکارەی سەرەوە، جێبەجێکردنی بەرنامە نامانجدار و پێشگیرانەکان لە لایەن دامەزراوە کەلتووری، کۆمەڵایەتییەکان، میدیا و بڵاوکراوەکـان و پێکهێنـانی هێـزی هانـدەر و هیوابەخش، پڕکردنـەوەی کاتەکانی بێکاری لاوان بـە شـێوەی پـەروەردە و فێرکردنـی بنەماڵـەکان و کۆمەڵگـە و دروستکردنی پەیوەندییـەکی لـۆژیکی بـۆ پێـشگیریکردن و کەمکردنەوەی داخوازی لە چوارچێوەی ستراتیژێکی هاوناهەنگـدا دەتوانـێ ببێتە هۆی کەمبوونـەوەی داخـوازی و کـۆنترۆڵکردنی دەرخـستەی مـاددە هۆشبەرەکان.

بۆ دانانی ستراتیژی لە خەبات دژی ماددە هۆشبەرەکاندا، پێویستە هۆکارە سەرەکی و لاوەکییەکانی چوونەسەری داخـوازی بناسـرێن و کەمبوونـەوەی ویستە و دەرخستە لە رووبەرووبوونەوەیەکی ریشەییانەدا هاوسەنگ بکـرێن. پێویستە هەنگاوەکانی پێشگیریکردن لە پرۆسەیەکدا جێبـەجێبکرێن و وەك پێویستیەکی کۆمەڵایەتی و کەلتووری بایەخی تایبەتیان پێ بدرێ.

بە گژوان لە سنوورێکی چاندندا

یـەکێك لـە هۆیـەکانی راکێـشرانی وەرزێرەکـان بـەرەو لای بەرهـەمهێنانی خەشخاش، کۆکا و شادانە پڕقازانجبوون و نرخی بەرزی بەرهەمەکانی مـاددە هۆشبەرەکان و داهاتی نابووری و سازگاربوونی ناووهەوایە. یەکێك لە رێگـا

پێشنیارکراوەکان بۆ کەمکردنەوەی دەرخستەی مادده هۆشبەرەکان، جێگرتنەوەی بەروبوومی ڕێپێدراوە. ئەم کارە پێویستی بە نیرادەیەکی نەتەوەیی، بەرنامەی نیشتمانی و هاوئاهەنگ، یارمەتی نێونەتەوەیی، تەرخانکردنی ئامێر و کەرەسەی کشتوکاڵی و ئامادەکردنی دەوڵەتەکان لە پێناو گۆڕینی مۆدێلی چاندندا هەیە. چاندنی کاکاو ، قاوە، ئاناناس و کاوچۆ وەك جێگرەوە پێشنیار کراوە.

چ: کۆنترۆلکردنی سنوورەکان و گومرگەکان

قاچاخ و ترانزیتی مادده هۆشبەرەکان پەیوەندی ڕاستەوخۆی لە گەڵ سنوورە خاکی، ئاوی و هەواییەکاندا هەیە. قاچاخچییەکان جگە لە گواستنەوە و گەیاندنی مادده هۆشبەرەکان لە ڕێگای سنوورە نافەرمییەکانەوە، وازیان لە سنوورە فەرمییەکانیش نەهێناوە، بەلکو بە شێوەی جۆراوجۆر مادده هۆشبەرەکان قاچاخ دەکەنو بارە قاچاخەکان ئاودیو دەکەن.

کۆنترۆلکردنی سنوورەکان پێویستی بە بەرنامەی نەتەوەیی و هاوکاری نێونەتەوەیی هەیە. بەستنی سنوورەکان لە ڕێگای لەمپەرە جۆراوجۆرەکانەوە، زیادکردنی بارەگاکانی سەرسنوور و بەهێزکردنی گومرگەکان بە هۆی ئامێر و کەرەسەی ئەلەکترۆنی و پێشکەوتوو، هۆکارێکی گرنگن بۆ کۆنترۆلکردن و کەمکردنەوەی قاچاخی نێونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان و دامەزراندنی دەرخستە و کۆنترۆلکردنی داخوازی بۆ مادده هۆشبەرەکان.

دەرئەنجام

لە پەیماننامەی شانگھای چینیەوە وەك یەکەمین هەنگاوی نێونەتەوەیی دژی مادده هۆشبەرەکان لە ساڵی 1909 تاکو ئەمڕۆ 94 ساڵە کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی دژی کێشان و قاچاخی مادده هۆشبەرەکان هاوکاری یەکتر دەکات. ڕەوتی گۆڕین و باشترکردنی ئەو هەنگاوانەی لە پێناو کۆنترۆلکردن و کەمکردنەوەی کێشان و قاچاخی مادده هۆشبەرەکان هەڵگیراون، پەسەندکردنی پەیماننامەکان، دامەزراندنی دەزگا سەرەکی و لاوەکییەکانی کۆنترۆلکردنی مادده هۆشبەرەکان لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکاندا و هاوکاریکردنی وڵاتان لە ئاستی ناوچەیی و نێونەتەوەییدا و بەرنامە نەتەوەییەکان بۆ خەبات دژی مادده هۆشبەرەکان، تێکڕا باس لەو ڕاستیە دەکەن کە دیاردەی مادده هۆشبەرەکان پەتایەکە بۆ هەموو خەڵکی جیهان و تێکڕای وڵاتان سەرباری ئەوەی لە ڕووی کەلتووری، ئایینی، کۆمەڵایەتی و قەوارەی سیاسی و حکومەتییەوە جیاوازن، دەستە و یەخەی ئەم کێشەیەن.

ئامار و زانیارییە بڵاوکراوەکان باس لەو شتە گرنگە دەکەن کە پەیماننامە نێونەتەوەییەکان، هەوڵ و هەنگاوە نەتەوەیی و نێونەتەوەییەکان بۆ کۆنترۆلکردنی ئەم دیاردەیە و کەمکردنەوەی پەخشکردن و داخوازی بۆ کێشانی مادده هۆشبەرەکان، بەگوێرەی پێویست نەبووە و خەبات دژی کێشان و قاچاخی نێونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان لە چوارچێوەی جوگرافیایی وڵاتان و تێچووە پڕ و بڵاوەکانیش نەیتوانیوە پێش بە گەورەبوونەوەی ئەم دیاردەیە بگرێ.

له دەمی ئێستادا، بازرگانیکردن بە مادده هۆشبەرەکان، وەك پرۆسەیەکی لێهاتووە کە ڕێکخراوەکان، کارتێلەکان، گرووپە سیستماتییەکان و باندە تاوانکار و مافیاییەکان قازانجی لێدەخۆن و بەرژەوەندی ولاتانی بەرهەمهێنەر، ولاتانی ترانزیت (سەر ڕێگای قاچاخکردن)، دەسەلاتە گەورەکان و قاچاخچییە نێونەتەوەییەکانی پێکەوە بەستووە و بۆتە یەکێك لە پرقازانجترین مامەڵە نێونەتەوەییەکان و دیارە بەردەوامبوونی بەستراوەتەوە بە داخوازی بۆ کێشان. سەرباری هەوڵەکان و وەرچەرخانە دڵخۆشکەرەکان، دیسانەوە نیگەرانییەکان نەبڕاونەتەوە. بازرگانی پرقازانجی مادده هۆشبەرەکان بە شێوەی قاچاخکردن و ترانزیت هەر بەردەوامە و دەوڵەتەکان پارەیەکی زۆر دەکەنە خەرجی کەمکردنەوەی پەخشی مادده هۆشبەرەکان. توندوتۆڵ نەبوونی سنوورەکان، پێویستی سیاسی و ئابووری هەندێ لە دەوڵەتەکان بە داهاتی مادده هۆشبەرەکان، هاتنە ناوەوەی ڕێکخراوەکان، کارتێلەکان و قاچاخچییە نێونەتەوەییەکان بۆ نێو بواری مادده هۆشبەرەکان، پەرەسەندنی تاوانی تایبەت بە قاچاخی مادده هۆشبەرەکان بۆ وێنە قاچاخی چەك و تەقەمەنی، ئینسان رفێنی، دزی و جەردەیکردنی چەکدارانە، قۆڵبڕین لە ئاستی نێونەتەوەییدا و گەشەکردنی تاوانی سیستماتی، هەڕەشە لە کۆمەڵگەی جیهانی دەکات و دیاردەی قاچاخی نێونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان چۆتە ریزی قەیرانەکانی ژینگە، هەژاری و چەکی ناوکییەوە. هەر ئەمەشە کە بەرنامەی نێونەتەوەیی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ کۆنترۆڵکردنی مادده هۆشبەرەکان ((UNDCP بەم ناکامە گەیشتووە کە دەبێ لە ئاستی جیهانیدا دژی مادده هۆشبەرەکان خەبات بکرێ و ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان هەوڵ دەدات ئەو ولاتانەی کە لەسەر ڕێگای تێپەڕینی کاروانەکانی مادده هۆشبەرەکاندان، پڕ چەك بکات. دیاردەی مادده هۆشبەرەکان بە شێوەیەك کە هیچ ولاتێك بە تەنیا

ناتوانیَ لـەم شـەڕە شـاراوەیەدا سـەربكەویَ و دەبیَـت نـیرادەی بـە هیَـزی نیَونەتەوەیی لە نارادا هـەبیَ و هاوكـاری دەولَەتـەكان بكـریَ بـە شـیَوەی بنـچینەی سیاسـەتی خـەبات دژی مـاددە هۆشـبەرەكان پـەیرەو بكـریَ. پیَداچوونەوە بە سەر پەیماننامە نیَونەتەوەیەكانـدا، ناچـاركردنی ولاَتـان بـۆ پەیوەسـتبوون بـە پەیماننامـەكان و تـەحریمكردنی ولاَتـە پیَـشیَلكارەكان، هاوكاری ولاَتان و ریَكخراوە نیَونەتەوەیەكان لە رووی یاسایی و قەزاییـەوە. تۆمـاركردنی تـاوانی قاچـاخكردنی مـاددە هۆشـبەرەكان وەك تـاوانیَكی نیَونەتەوەیی و دیاریكردنی ستراتیژییەك بۆ كاری هەماهەنگ و هاوسـەنگ لە پیَناو كـۆنترۆلكردن و كەمكردنـەوەی پـەخش و داخـوازی بـۆ كیَـشانی ماددە هۆشبەرەكان، تیَكڕا سـتراتیژی رووبەروبوونـەوەن لـە گـەلَ كیَـشەی نیَونەتەوەیی ماددە هۆشبەرەكاندا. تەحریمكردن و زەبروزەنگ نواندن لەگـەلَ دیاردەی ماددە هۆشبەرەكاندا نەك هەر نەیتوانیوە پـیَش بـە رەوتـی روو لـە گەشەی كیَشان و قاچاخی نیَونەتەوەیی مـاددە هۆشـبەرەكان بگـریَ، بـەلَكو تاوان و زەرەر و زیانی كەسی و كۆمەلاَیەتی و نەخۆشی وەك نایدز، هپاتیـت و بەفیرۆچوونی سەرچاوە ماددی و مرۆییەكانی لیَ كەوتۆتەوە. رەوشـەكە وای لیَهاتووە كە ریشەكیَـشكردن و سـڕینەوەی (گیرۆدەبـوون) و كیَـشانی مـاددە هۆشبەرەكان وەك نایدیالیَكی لیَهاتووە.

بە مەبەستی كەمكردنەوەی داخوازی بۆ كیَـشانی مـاددە هۆشـبەرەكان و دەرمانـە سەرخۆشـكەرە نایاسـاییەكان پیَویـستە لـە ناسـتی نەتەوەییـدا بەرنامەیـەكی بـەربلاَوی سیاسـی، كـەلتوری، كۆمەلاَیـەتی و تەندروسـتی جۆراوجـۆر بـۆ ریَگـەگرتن لـە كیَـشانی مـاددە هۆشـبەرەكان، تاكـەكانو بنەمالَەكان لەخۆ بگریَ تا بەم شیَوەیە بكـریَ دژ بـەم دیاردەیـە و ناكامـە نەخوازراوەكانی لە نیَوكۆمەلَگەدا خەبات بكریَ.

گۆڕینی مۆدێلی بەرهەمهێنان و چاندنی بەروبومی ڕێگەپێدراوی وەك کاکاو، ئەناناس، قاوە و کاوچۆ لە جیاتی چاندنی خشخاش، گرەنتیکردنی نرخ و کڕینەوەی بەروبوومی نوێ، دانی یارمەتی مالّی بەو دەولّەت و وەرزێرانەی کە نابووری و گوزەرانیان لە ڕێگای بەرهەمهێنانی خشخاشەوە دابین دەکرێ، میتۆدێکی سەرەکی و پێویستە بۆ کۆنترۆلکردن و کەمکردنەوەی پەخشی مادده هۆشبەرەکان لە جیهاندا. جێبەجێکردنی ئەم سیاسەتە لە ناوچەی کەوانەی زێڕین و بە تایبەت لە ئەفغانستاندا کە لە ساڵدا زیاتر لە 4000 تەن تلیاك بەرهەم دەهێنێ، دەتوانێ ببێتە وەرچەرخانێکی گرنگ لە یەك سەدە خەبات دژی مادده هۆشبەرەکان و هەنگاوێکی کارا و بەپەلە بێت بۆ ڕزگارکردنی ملیۆنان مرۆڤ لە سەرانسەری جیهاندا.

بە چاو خشاندنێك بەسەر ڕەوتی گۆڕانکارییەکان و هەنگاوە نەتەوەیی و نێونەتەوەییەکان، هاتنە ناوەوەی دەسەلاّت، سیاسەت و نابووری بۆ بواری مادده هۆشبەرەکان، لایەنی دەرمانی و دابەشکردنی ماددەهۆشبەری ڕێگەپێدراو...هتد، دەتوانین بەو ناکامە بگەین کە سیاسەتی جیهانی، لە پێناو سڕینەوەی دیاردەی قاچاخی نێونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکاندا کار ناکات و خەبات دژی ئەم دیاردەیە لە ئاستی جیهانیدا و لە هەندێ لە ولاّتاندا، پارادۆکسی کرۆك و ڕوالّەتەکەی یەك ناگرنەوە. لە ڕوالّەتدا ئەم خەباتە، خەباتێکی ڕێکخراوەیی، خاوەن بەرنامە، پرنسیپ و ڕێسایەکە کە هەوێنی هەولّە نەتەوەیی و نێونەتەوەییەکانە، کەچی کرۆکی ئەم خەباتە دەسەلاّت، سیاسەت و نابوورییە کە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە خزمەتی بەرژەوەندی دەسەلاّتدارانە. کۆماری ئیسلامی ئێران لە بەرنەوەی یەکەم ولاّتە کە کەوتۆتە سەر ڕێگای ترانزیت و دەستەو یەخەی ئەم دیاردەیەیە و کەوتۆتە نێو گەمەیەکی پڕ مەترسییەوە، لە هەموو ولاّتە بەرهەمهێنەر و

کرپارەکاندا زیاتر لە رووی هێزی مرۆیی و ماددییەوە خەساری پێگەیشتوە، کەواتــە پێویــستە کــە بەرنامــەی خــەبات دژی مــاددە هۆشــبەرەکان و دەرەنجامەکانی خوێندنەوەیەکی تازەی بۆ بکـرێ و تـاوتوێ بکرێتــەوە. بـۆ وێنە یەکێك لە هۆکارەکانی پەرەسەندن و کێـشانی مـاددە هۆشـبەرەکان و گیرۆدەبوون لە کۆمەڵگەدا، دژایەتیکردنی ترانزیتی ئەم ماددەیە. ملیۆنەها گیرۆدەبوو لە جیهاندا پێویستیان بـە مـاددە هۆشـبەرەکان هەیـەو 79٪ی تلیاکی جیهان لە ئەفغانستاندا بەرهەم دەهێنـرێ و بـە هـۆی قاچاخـچییە نێونەتەوەییەکانەوە لە رێگـای سـنوورەکانی رۆژهــەڵاتی ئێرانــەوە دەگاتــە ئەوروپا و ئەمریکا. لە ئاستی نەتەوەییـدا و بـۆ رزگـارکردنی کۆمەڵگـەی ئێرانی لە دەست بەڵای گیرۆدەبـوون‌و کێـشەی مـاددە هۆشـبەرەکان و بـە ئامانجی کۆنترۆڵکردن و کەمکردنەوەی پەخش و داخوازی بۆ کێشانی ماددە هۆشبەرەکان، وێڕای بایەخدانی جددی بـە سـنوورە رۆژهەڵاتیـەکانی وڵات، پێکهاتەی دانیشتوان، باری کەلتووری، کۆمەڵایەتی، باری ژیان و گـوزەران و نابووری خـەڵکی ئـەو ناوچـانە، دژایـەتیکردنی ترانزیـت لـە بەرنامـەی نەتەوەیی ماددە هۆشبەرەکان وەلا بنرێ و ستراتیژی خۆپاراستن لە بەرامبەر قەدەغــەکردن لــە لایەنــە جۆراوجۆرەکانــەوە، وەك سیاســەتی بنــچینەیی و گشتی جەختی لە سەر بکرێت.